

Fantáziaszegény szóalkotásmódok?

A -szegény utótag grammatikalizációjának korpuszalapú vizsgálata

A tanulmány a -szegény utótag grammatikalizációjával foglalkozik. Azt a jelenséget vizsgálja, amelyben a *szegény* az N.INE *szegény* szintagma, a német kontaktushatás (vö. -*arm*), és a magyar nyelvben már meglévő hiányt (és ellátottságot) kifejező konstrukciók (pl. *bélyegmentes*, *szellemdús*) felől motiválva a relatív hiány produktív kifejezőjeként kezd működni. A grammatikalizációt tágan értelmezve, a nyelvelírásban a funkcionális, a kognitív nyelvelmélet prototípuselvű kategorizációját alkalmazva azt mutatja be, ahogy a *szegény* az összetételi sémában elmozdul a lexéma – morféma kontinuumon, képzőszerűvé válik. A jelen nyelvéllapotban nagy gyakoriságú, produktív konstrukciós sémaként működő N.*szegény* korpuszalapú vizsgálatából kiindulva történeti szótári és történeti korpuszadatokon is vizsgálja a -szegény utótagként való elterjedését. Jelentés- és alaktani viselkedés, kötöttség szempontjából összehasonlítja az N.INE *szegény* szintagmával, mint alternatív konstruálási móddal. A sémát kidolgozó főnevek ontológiájának (kezdeti fázisban lévő) vizsgálatán keresztül pedig a *szegény* jelentésének absztrahálódását, sematizálódását mutatja be a konstrukcióban.

Kulcsszavak: grammatikalizáció, képzőszerű utótag, 'hiány' kifejezése, korpuszvizsgálat, hálózatosság

1. Bevezetés

Dolgozatomban a -szegény alaptagú szóösszetételeket (pl. *mészszegegy*) vizsgálom konstrukcióként, az N.INE *szegény* N szintagmával¹ (pl. *mészben szegény talaj*)² való viszonyban. A vizsgálat középpontjában az a jelenség áll, amelyben a *szegény* melléknév főnévi előtaghoz kapcsolódva a relatív hiány (N.*szegény*: 'az N által jelölt entitásban való relatív hiány') kifejezőjévé válik. Jelenkori és történeti korpuszadatok elemzésén keresztül azt szeretném megtudni, hogy mi motiválhatta a hiány kifejezésének ezt a módját a rendelkezésre álló nyelvi erőforrások (fosztóképző, -*mentes* stb.) mellett, és hogy ez a séma milyen kapcsolatban áll az N.INE *szegény* N szintaktikai szerkezeti sémával és megvalósulásaival. Tágabb értelemben azt igyekszem feltárni, hogy ez a produktívá váló szóalkotási folyamat a grammatikalizáció, azon belül is a képző(szerű)vé válás szempontjából hogyan írható le, figyelembe véve a jelentés szempontjából hasonló (abszolút) hiány jelentésű (pl. -*mentes*) és antonim (N.*dús*, N.*gazdag*) szerkezetekkel való hálózatos kapcsolatokat, valamint az idegen nyelvű kontaktushatásból eredő motíváló tényezőket is (vö. n. -*frei*, -*arm* a -*mentes* és a -*szegény* vonatkozásában; -*reich* a -*dús*, -*gazdag* vonatkozásában).

¹ A dolgozatban az N entitást, főnevet jelöl, az INE pedig az inessivusi eset ragját (-*ban/-ben*).

² Korpuszadatra példa: *mészben szegény talajon is telepíthető* (MNSZ2 #825505695)

Dolgozatomban először (2.) bemutatom az elemzésben használt kognitív nyelvészeti fogalmi apparátust (2.1.). A vizsgált összetételi mintázat értelmezéséhez szükséges röviden foglalkozni a prototipikus szóalkotási eljárásokkal (2.2.). Az *N.szegény* konstrukció vizsgálatához alapként szolgáló szakirodalomként hivatkozom a HIÁNY kifejezésével foglalkozó munkákra (2.3.), elsősorban H. Varga Márta tanulmányaira (2004, 2006). A szakirodalmi áttekintés azt alapozza meg, hogy az *N.szegény* összetétel szemantikai alapú kapcsolatait is kijelöljem, mivel a nyelvváltozási folyamatot a jelen dolgozat a konstrukció asszociatív viszonyaiban kívánja feltárni. Szintén kitérek Carita Paradis (2005) ontológiája alapján a főnevek kognitív szemantikai csoportosításának lehetőségeire (2.4.), amely módszertani keretként fog szolgálni ahhoz, hogy a vizsgált konstrukciókon belül alsémákat állapítsak meg a bennük megjelenő főnevek ontológiája alapján. Ezt követően a grammatikalizációs folyamatok leírására szolgáló elméletekkel foglalkozom (2.5.), a primer források mellett alapvetően Dér (2008) értekezésére támaszkodva, mivel a hiány *N.szegény* konstrukcióban megfigyelt kifejezése több paraméter alapján is grammatikalizációs folyamatra enged következtetni. A dolgozat harmadik részében a korpuszalapú kutatásokat mutatom be. Először ismertetem az általam alkalmazott mintavételezési folyamatot (3.1.), majd a Magyar Nemzeti Szövegtárból származó adatokat elemzem produktivitás és a szerkezetekben megjelenő főnevek ontológiája szempontjából (3.2.).

A jelen nyelvvállapotból történő perspektiválás leképezi azt, hogy az újabb adatok alapján fogalmazódik meg a grammatikalizációs hipotézis, és a dolgozat ezt a nyelvváltozási folyamatot kíséri meg adatalapúan feltárni. Ezek után a Magyar Történeti Szövegtár időbeli gyakorisági adatai és a nyelvújítási szótárak szócikkei alapján próbálom rekonstruálni az *N.szegény* konstrukciós séma produktívvá válását a legkorábbi adatolástól időben előre haladva (3.2.). Kitérek az *N.INE szegény* és az *N.szegény* konstrukciók közötti felcserélhetőség és funkciómegoszlás vizsgálatának lehetőségeire is. A konstrukciót nem izoláltan, hanem hálózatos kapcsolataiban szemlélem, mert feltételezem, hogy a konstrukcionálódás ebben a kapcsolatrendszerben ment végbe, illetve hatással is volt rá. A negyedik pontban a jelenkori és a történeti korpuszadatok elemzésének eredményeit összegzem. Mivel a hálózatos elemzés újabb összetevője a vizsgálatnak, és a jelen dolgozat ezt még csak kezdeti szakaszában tudja bemutatni, a kitékintésben (5.) további utakat vázolok fel ezzel kapcsolatban.

Ennek az esettanulmánynak az eredményei hozzájárulnak a hagyományos grammatikai kategóriaihatárok átjárható voltának és a kognitív nyelvészet által használt prototípuselvű kategorizáció előnyeinek bemutatásához, valamint módszertanilag kapcsolódnak a jelenkori grammatikalizációs folyamatok kutatásához.

A tanulmány a 2022/23/II. félévben elnyert tutorálási pályázat kereteiben a Tudományos Ösztöndíj Pályázatra készült. Két korábbi szemináriumra készült dolgozatomat (2021/22/II. félév – Magyar grammatika 1. (szemináriumvezető: dr. Kugler Nóra); 2022/23/I. félév – Nyelvtörténet 2. (szemináriumvezető: dr. Sárosi Zsófia)) dolgoztam át a pályázat céljára, értelmeztem újra funkcionális, kognitív nyelvelméleti keretben (Tolcsvai Nagy (szerk.) 2017). A tutorálási folyamat keretein belül a hálózatos vizsgálatok megvalósítása folyamatban van (l. Hraskó megj. a.). Köszönet dr. Kugler Nórának a dolgozat elkészítésében és a kutatási folyamatban való támogatásért és észrevételeiért.

2. Szakirodalmi háttér bemutatása

2.1. Kognitív elméleti keret

A kognitív nyelvészet a nyelvet használatában, az elmében létrejövő tudásreprezentációk mentén, megvalósulás és a megvalósulásokból létrejövő séma viszonyában vizsgálja. A nyelvi jelenségek, így például a szóalkotási jelenségek kategorizációjában is a prototípuselvet alkalmazza (Ladányi 2017; Tolcsvai Nagy 2017a: 34–42). A fejezetpontban a vizsgálat elméleti keretét jelölöm ki, továbbá két (a dolgozat szempontjából is) kulcsjelenséggel foglalkozom: a kategorizációval és a séma–megvalósulás viszonyal.

2.1.1. A prototípuselvű kategorizáció

A tapasztalati alapú megismerés során a világ dolgait nem bináris döntések alapján soroljuk különböző kategóriákba. A besorolás sokkal inkább skaláris, a kategória a megismert példányok jellemzői alapján formálódik, újabb tapasztalatok során alakul (vö. példányalapú reprezentáció Bybee 2010). Az így létrejövő kategória szerveződése prototípushatást mutat (Rosch 1973; Tolcsvai Nagy 2017a: 36). Egy elem elhelyezkedése a kategóriarendszerben a legtöbb jellemző tulajdonságával bíró központi elemhez (a prototipikus példányhoz vagy egy központi tulajdonsághalmazhoz) való viszonyuláson keresztül modellálható. A kategória belső szerveződését emellett a kategóriatagok közötti családi hasonlóság alakítja (Wittgenstein 1992).

Az ilyen hétköznapi és tudományos kategorizációban a kategóriák határai nem rögzítettek: egyrészt időben változhatnak, másrészt a körülhatárolt csoportok között átmenet van. „A nyelvben sok minden fokozat kérdése, (...) a nyelvi viszonyok nem változatlan minden vagy semmi ügyek, a nyelvi kategóriák nincsenek mindig élesen meghatározva, és gyakran bizonytalanok a széleken” – idézi H. Varga (2004: 219) Langackert (1987: 14). Így például, ahogy azt később bemutatom, a *-tlAn* fosztóképző prototipikus képzőnek minősül a magyar nyelvben a hiány jelentés kifejezésében, míg a *-mentes* a képző kategória kevesebb tulajdonságával rendelkezik (nem központi eleme a képző kategóriájának). Ennek következménye az, hogy a különböző leíró szakirodalmakban különböző besorolás alá kerül (vö. Dér 2008; H. Varga 2004, 2006). Annak a grammatikalizációs folyamatnak a leírásához, amelyet tanulmányomban be kívánok mutatni, jobban megfelel az a szemlélet, amely nem vagy-vagy kategorizációs döntésekre korlátozódik. Hiszen az önálló szói előfordulás → absztrahálódott jelentésű utótag skáláján vannak olyan elemek, mint például az *N.mentes* konstrukció alaptagja, amelyek nem helyezhetők el egyértelműen a lexéma–morféma zárt, tudományos kategóriájába.

2.1.2. Sémákba rendezett tudás

Nyelvi tudásunk a kognitív nyelvelmélet szerint sémákba rendeződik (Tolcsvai Nagy 2017a: 33–35). A sémák olyan emergens³ módon kialakuló minták, amelyek a nyelvi tapasztalás során a konkrét tapasztalatokból való elvonatkoztatással jönnek létre a nyelvhasználó elméjében (vö.

³ Az emergencia meghatározása az Osiris Nyelvtanban (Tolcsvai Nagy (szerk.) 2017: 1063) „olyan folyamat, amelynek során az alkotórészekből, kisebb elemekből felépülő teljes szerkezet jellege és funkciója nem vezethető le teljes mértékben az alkotórészek jellemzőiből. A megismerésben az egyszerűbb folyamatokból kiindulva a megismerési rendszer olyan új tulajdonságai és szintjei alakulnak ki, amelyek nem következnek egyszerűen az alapul szolgáló folyamatokból.”

példányalapúság Bybee 2010). A sémák (erősebb vagy gyengébb) mintaként szolgálnak a megvalósulás számára a megnyilatkozásokban. „A séma a nyelvi kifejezések dekontextualizált, vagyis az előfordulási környezetüktől elvont szerkezete (...), amelyek mintaként, típusokként szolgálnak a legkülönbözőbb szerkezeti és fogalmi szinteken” (Tolcsvai Nagy 2017a: 34). A hasonló sémák és jelentések hálózatos módon kapcsolódnak egymáshoz elménkben (Tanos 2008). A szóalkotásmódok is (akár szóösszetételi, akár szóképzési jelenségeként tekint valaki az *N.szegény* konstrukcióra) különböző tipikus, begyakorlott és ritkább, gyengébb sémákra épülnek (Ladányi 2017).

2.2. Szóalkotásmódok

A két fő szóalkotási művelet a magyar nyelvben a szóképzés és a szóösszetétel (Ladányi 2017: 595): mindkét művelet során kompozitumszerkezetek jönnek létre. Ezekben a két komponensből álló kapcsolatokban általában az egyik elem részletezi a másik kifejezést, tipikusan kidolgozza annak valamely sematikus alszerkezetét (Tolcsvai Nagy 2017b: 246). A *szegény* például alapjelentésében egy állapotot jelöl, a jelentésszerkezetének van egy kidolgozást váró oldala (az állapotban lévő, így jellemezhető DOLOG). Továbbá van egy olyan kidolgozási oldala is, amely specifikálja az állapotot bizonyos dolog szempontjából értelmezve a SZEGÉNY jellemzőt (ez az alapértelmezett, az 'anyagi javak birtoklásától függő a szegénység' jelentésben gyakran kidolgozatlan). A kompozitumszerkezet elemei együtt, a jelentésszerkezetek összeegyeztetésével, emergensen adják a létrejött új szó jelentését. Az ezekkel a műveletekkel keletkezett „azonos szerkezetű és szerkezeti jelentésű (...) szavak jellegzetes konstrukciós mintázatokat mutatnak” (Ladányi 2017: 595), amelyek az új szavak (típusok) mintájaként szolgálnak: „az új szó vagy szóalak létét a séma teszi lehetővé” (Ladányi 2017: 534). Ahogy a tudásunk hálózatokba szerveződik (Tolcsvai Nagy 2017a: 30; Bybee 2010), úgy az egyes sémák között, mind egészlegesen a séma szimbolikus jellemzői, mind a komponensek alaki és jelentésbeli kapcsolatai révén asszociatív viszonyok létesülhetnek. Ezek a sémák példánygyakoriság, típusgyakoriság és produktivitás szempontjából jellemezhetők.

2.2.1. Szóképzés és szóösszetétel

A prototipikus összetételi tagok és prototipikus képzők jól elkülöníthetők egymástól. Az összetétel esetében az alaptag (a Magyar grammatika terminusaiban utótag, vö. Lengyel 2000: 325) önálló lexikai egység, vagyis mind az alak, mind a jelentés szempontjából egységként kezelhető (Ladányi 2017). Ezzel szemben a képző, mint a többi más toldalék (grammatikai elem) egy formailag nem önálló, sematikus viszonyjelentést hordozó elem: van jelentése, de ez a jelentés (sémá szerűen is) bizonyos morfológiai konstrukciókhoz kötődik (Tolcsvai Nagy 2017b: 243). Például a *szegény* melléknév, mint láttuk a fenti példában, szemantikailag függő ugyan (Langacker 2008: 116), de egyrészt alakilag szabad, és ha minden szükséges információ kontextuálisan hozzáférhető, akár önálló megnyilatkozás is lehet. Ettől eltérően a *szegénység* kifejezésben a *-ség* sematikusabb, kidolgozási oldala a JELLEMZŐ, ezt részletezi a *szegény* melléknévi tő, de a *-ség* alakilag nem önálló. Az összetett szerkezet (adj.*s(é/á)g*) egészen miniatúrához kapcsolódik a főnévi ABSZTRAKTUM jelentéskategória, ezzel egyik rész sem rendelkezik, bár ez műveletileg a képzőhöz kapcsolódik.

Szóképzés esetében „a képzők határozzák meg a képzett szavak jelentésbeli és szintaktikai kategóriáját” (Ladányi 2017: 605), de nem önálló egységként, hanem (mint fentebb láttuk) konstrukcióhoz kötöten. A kompozicionális elemzésben azonban a profilálás (l. Tolcsvai Nagy 2017a: 43–47) miatt a képző tekinthető ebben az esetben a képzett szó alaptagjának – például a *szegénység* szóban a *-ség* képző a szegény ÁLLAPOT-ot DOLOG-szerűen ragadja meg, a tulajdonságot „stabil jelenségként” ragadja meg (Ladányi 2017: 613). A képzőt dolgozza ki, részletezi az a lexikai elem, amely a kifejezés fogalmi bázisát adja.

Prototipikus, termékeny képzőnek tekinthető a HIÁNY kifejezésében a *-t/An/-tAlAn* fosztóképző, amely „valaminek a hiányát jellemzőként ragadja meg” (Ladányi 2017: 618) Melléknevet hoz létre főnevekből, melléknevekből, igékből. Az igei alapszavú képzés ma már kevésbé produktív, a másik két konstrukcióban a képzett szó jelentése ‘a jellemzett nem rendelkezik az alapszóban megnevezett dologgal v. jellemzővel’ (u.o.), tehát aki *pénztelen*, az ‘nem rendelkezik pénzzel’.

A szóösszetétel azáltal vált önálló szóalkotási eljárássá, hogy az egymás mellett gyakran előforduló szavak összetapadásával és tipikusan kohezívebb jelentésével új szavak jönnek létre, ezekből pedig mintázatok sematizálódtak. Az alárendelő viszonyból (pl. *árnyéktűrő*) ún. szerves összetétellel, a mondatbeli szoros viszonyból adódó összetapadások alapján (pl. *árnyéktűrő*) olyan összetételek jönnek létre, amelyekben az utótag a szerkezet alaptagja (konceptuális magja és grammatikai profilja) (Ladányi 2017). Ebben a folyamatban a két lexéma közötti fogalmi közelség fokozódik, nagyobb fogalmi integráció jön létre a két komponens között. Ugyanakkor a fenti példa esetében (pl. *árnyéktűrő*) is felvethető, hogy amikor egy mintázat sematizálódik (konstrukcionálódik), akkor már nem szükséges a gyakori együttes előfordulás (vö. *antibiotikumtűrő*, *fuzáriumtűrő*), mert a meglévő mintázat elég erős lehet ahhoz, hogy a séma alapján a komponensekből új szó jöjjön létre (pl. olyan növénytulajdonság kifejezésére, amely nem a hétköznapi megfigyelésben gyökerezik).

A Magyar grammatika a fent részletezett alárendelő kategóriába (szerves, határozós alárendeléssel alkotott szintaktikai összetétel) sorolja a *csapadékszegény* szót (Lengyel 2000: 332). Értelmezése szerint ez a szó a *csapadékban szegény* szó szerkezet jelentésbeli megfelelője. Az egybeírás és az, hogy a szintaktikai viszony a határozós összetételben jelöletlen, formai és jelentésbeli szempontból is a tagok összetartozására, a szó szerkezethez képest nagyobb kohezivitására utal. Szófajiság szempontjából a *-szegény* alaptagú összetételek esetében alapvetően melléknevekről beszélhetünk: csak bizonyos kontextusokban válnak szófajváltással főnévi értékűvé.

Így a *csapadékszegény* alapján felállítható konstrukciós séma és az összetételi mintázat kialakulásának folyamata a szó szerkezet felőli motiváltság alapján a következő:⁴

N.INE *szegény* (N) ‘valamilyen dologból keveset tartalmazó (dolog)’

↓ begyakorlottság, kohézió, a függőségi viszony alaki jelöletlensége ↓

N.*szegény* (N) ‘valamilyen dologból keveset tartalmazó (dolog), a dologból a jellemzettben kevés van’

⁴ Ugyanakkor, ahogy azt a későbbiekben bemutatom a szerkezet használata mögött más motivációs tényezők is állnak: egyrészt a német kontaktushatáson keresztüli motiváció, másrészt a magyar nyelvben már begyakorlott konstrukciós sémák (N.*dús*, N.*mentes*).

A következőkben azzal a nyelvváltozási folyamattal foglalkozom, amely során a korábbiak tételezett szintaktikus szerkezetétől elkülönítve az önálló fogalmi jelentésű alaptag (*szegény*) produktívan kezd működni utótagként, pontosabban az összetételi konstrukció séma létrejön és produktívvá válik. Azt igyekszem feltárni, hogy milyen jelentéstani motivációi lehetnek a hiány ezen új kifejezőmódjának.

2.3. A hiány kifejezőmódjai

H. Varga Márta (2004, 2006) tanulmányaiban kognitív szemantikai szempontból részletesen vizsgálja a hiány különböző kifejezőmódjait a magyar nyelvben. A HIÁNY kifejezésének alapbeállításként a fosztóképzőt jelöli meg, amely főnévi előtaghoz kapcsolódva az alapszóval jelölt denotátum hiányát fejezi ki, gyakran ellentétben állva az adott szó -(V)s képzős⁵ származékával (vö. pl. *sós* – *sótlan*).

A HIÁNY-jelentés a fosztóképzőnél részletezettebb, specifikáltabb módon is kifejezhető a magyar nyelvben, lexikális és szintaktikai jelölőkkel, összetételi elő- és utótagokkal, például a *-mentes* képzőszerű utótaggal (H. Varga 2006 besorolása: 50–72). Prototípuselvű kategorizációval összehasonlítja a fosztóképzőt a hiány kifejezésére szolgáló egyéb nyelvi eszközökkel, amelyeket ő nem derivációs természetűnek ítél, hanem lexikális és szintaktikai jelölőknek. A *-mentes* alaptagú szerkezetek H. Varga értelmezésében „a XIX. század első felében, a nyelvújítás során, németből való tükörfordításként kerültek be a nyelvünkbe (vö. pl. n. *eisfrei* 'jégmentes')” (2004: 225). Sárosi (1998) szerint vannak a *-mentes* utótaggal képzett olyan szavak, amelyek állandósultak a szókészletünkben (nála: *adómentes*, *koffeinmentes* stb.), míg más összetételek csupán alkalmiak. A *-mentes* alaptagú összetételek jelentése alapvetően pozitív értékű hiánykifejezés, 'valamilyen káros vagy kellemetlen tényezőtől megszabadított, illetve megszabadult, nélküle való' (*alkoholmentes*), valamint 'valamitől mint (jogi) kötelezettségtől törvényileg mentesített, alá nem eső' (*adómentes*) (H. Varga 2004: 226).⁶ Előbbi szerkezetek az elmúlt pár évtizedben (tehát az elmúlt 40-50 évben) születtek (Sárosi 1998).

H. Varga (2004, 2006) *-szegény* végződésű összetételi példányok megjelenését a *-mentes*-hez hasonlóan német tükörfordítással magyarázza, melynek forrásai az *-arm* utótagú melléknevek (pl. n. *fleischarm* 'hússzegény'). Ezek a szerkezetek értelmezésében „mára már jól beilleszkedtek az összetett szavak rendszerébe” (H. Varga 2004: 226). A szakirodalmi adatok szerint tehát német kontaktushatással is számolni kell a motivációk fenntartásában (Gerstner 2003, Zsilinszky 2003). Erre támaszkodva vagy több összetett szó hatását és/vagy a *-szegény* utótagú bizonyos összetételek gyakorisági hatását lehet motiváló tényezőként felvetni a mintázat elterjedésében és konvencionálódásában. Ezért szükséges feltárni, hogy milyen mértékű és gyakoriságú volt a *-szegény* utótagú összetételek megvalósulása a 19. századi adatokban a rendelkezésünkre álló adatforrások tanúsága szerint. Érdemes lehet (társ szerzőkkel együttműködve) a német és a magyar szerkezetek megvalósulásainak korpusz alapú összehasonlító, történeti vizsgálata is.

⁵ A (V) vokálist jelöl.

⁶ Problematikusabb az értékjelentés azonosítása az utóbbi típusban, mert bár kedvező az, ha nem kell adót fizetni, mégis a törvényi szabályozás nem ezt helyezi előtérbe, vagyis a konstruálás akár semleges is lehet. A *-mentes* esetében is az adatalapú vizsgálható kapcsolódási preferencia tudna többet mutatni arról, hogy a 'konstruálói nézőpontból negatív értékkel asszociálódó dolog kivonása, hiánya' jelentés nem absztrahálódott-e olyan mértékben, hogy egyértelműen pozitív értékjelentésű főnévvel is megvalósuljon a séma (pl. *gólmentes* a sportriporter perspektívájából).

H. Varga reflektál a használat szintér szerinti kötöttségére is, azt figyeli meg, hogy az N.*szegény*-típusú összetételek „elsősorban szaknyelvi szövegekben gyakoriak” (2004: 226). A 3.2. pontban, az MNSZ2 adatbázisán végzett vizsgálat bemutatásában erre a szempontra még visszatérek.

H. Varga monografikus munkájában (2006) négy nyelvi eszközt vizsgál a szinonímia és a funkciómegoszlás szempontjából, amelyek képesek főnévből ‘hiány’ jelentésű melléknevet létrehozni. Ezek a *-tlan*, *-talan* (fosztóképző), *nélküli* (önálló toldalékértékű lexéma, névutó-melléknév), *-mentes* (képzőszerű utótag), *-szegény* (összetételi utótag). Azt állapítja meg, hogy van jelentésbeli átfedés és funkciómegoszlás is a fenti HIÁNY-t kifejező nyelvi jelölők között, tehát míg ezek rendszerszinten szinonimnak tekinthetők, addig (főként a fosztóképző és a *-mentes* esetében) vannak rögzített lexikai egységek, amelyeknél kizárólagosan az egyik használható/realizálódik a nyelvhasználatban. Fontos jelentésbeli különbség a jelzett hiány specifikációjában az, hogy míg a *-mentes*-sel és *nélküli*-vel alkotott szerkezetek abszolút hiányt fejeznek ki, addig a *-szegény* relatív hiány kifejezésére szolgál (ugyanaz a jelentéskülönbség figyelhető meg a német *-frei* ‘abszolút hiány’ és *-arm* ‘relatív hiány’ végződés között). A *szegény* lexéma (alapjelentése: ‘anyagi javakban szűkölködő’ (ÉkSz.²)) főnévhez kapcsolódva azt fejezi ki, hogy ‘valaki vagy valami a szükségesnél, valamilyen normához igazodó elváráshoz képest kisebb mennyiségben vagy mértékben rendelkezik valamivel, birtokol valamit, a szükségesnél kevesebb áll rendelkezésére’ (H. Varga 2004: 231–232). A fosztóképző mind abszolút mind relatív hiány kifejezésére alkalmas (vö.: *díjitalan* – *sóttlan*). A fenti eszközök használatát egyrészt az indokolhatja, hogy eltérő sematikus szinten jelölik a hiányt, ennek megfelelően a leginkább sematikus jelentésű a fosztóképző, a többi kifejezés az ehhez képest részletezettebb jelentés példája. A jelen dolgozat nem vizsgálja, hogy egymáshoz képest hogyan jellemezhetők a kifejezések ebből a szempontból. Az alternatív konstruálási módok H. Varga szerint jelöltebb, stilisztikailag árnyaltabb módon tudják a hiány jelentést kifejezni. A dolgozatban bemutatásra kerülő vizsgálat részben szűkíti, részben kitágítja a viszonyok vizsgálatát. Szűkíti, mert a HIÁNY kifejezésében az N.*szegény* konstrukcióra fókuszál (pl. *érzelem-szegény*), ugyanakkor felveti a hasonló, de pozitív pólusú kifejezésekkel való kapcsolat adat-alapú vizsgálatának lehetőségét is (l. 3.3.1., valamint 5.). A tágítást egyfelől a szemantikai kapcsolat, másfelől a mai és a történeti gyakorisági adatok indokolják (3.3.1.), továbbá az, hogy a pozitív póluson is az figyelhető meg, hogy a sematikus -(V)s képzős művelet (pl. *érzelmes*) részletezettebb, specifikusabb jelentésű alternatívájaként tekinthetünk például az *érzelemdús*, *érzelemgazdag* kifejezésekre.

2.4. A főnevek ontológiája

Ahhoz, hogy az N.*szegény* és az N.INE *szegény* konstrukció működését jobban megértsük, érdemes megvizsgálnunk, hogy milyen típusú entitások hiányának kifejezésére szolgálnak ezek a konstrukciók, milyen alsémák figyelhetők meg a vizsgált szerkezeten belül a főnevek ontológiája szempontjából. Minél absztraktabb dolgok dolgozzák ki ugyanis a *szegény* szó elsődlegesen anyagi természetű ‘hiány’ jelentését, annál inkább beszélhetünk a sematikus, abszrakttá válásról a konstrukció esetében, a *-szegény* grammatikizációjáról. Carita Paradis (2005) kognitív nyelvészeti ontológiája módszertani keretet kíván nyújtani a különböző sémák jelentéstani értelmezéséhez.

Lyons (1977) alapján Paradis (2005) a főnevek három nagy csoportját különbözteti meg: az első-, a másod- és a harmadrendű entitásokat. Az előtagok besorolásánál ezeket és az ezen belüli alkategóriákat fogom alkalmazni.

Az elsőrendű entitások a percepció számára viszonylagosan állandónak tekinthetők: a háromdimenziós világban léteznek, megfigyelhetők. Ide tartoznak olyan konkrét, körülhatárolható, térben-időben létező ENTITÁCIÓK, mint az élőlények (EMBEREK, ÁLLATOK, NÖVÉNYEK), ARTEFAKTUMOK, TERMÉSZETI OBJEKTUMOK ÉS JELENSÉGEK (pl. víz, mint természeti jelenség), HELYEK (LOCATIONS), valamint kevésbé körülhatárolható, gyűjtőnévvel kifejezett SZUBSZTANCIÁK (ANYAGOK, pl. víz).⁷

A másodrendű entitásokhoz az időben megjelenő, dologszerűen megkonstruált szituációk, ESEMÉNYEK (EVENTS), FOLYAMATOK (PROCESSES/ACTIVITIES) és ÁLLAPOTOK (STATES) tartoznak.

A harmadrendű entitások sem időben, sem térben nem megfigyelhető absztraktumok, ún. KONCEPTUÁLIS HÉJAK (SHELLS) (Schmid 2000). Ilyen például a NYELV-hez, a TUDÁS-hoz vagy az IDŐ fogalmához tartozó entitások csoportja.

2.5. A grammatikalizáció

A különböző szakirodalmak az *N. mentes* és az *N. szegény* konstrukciókat különböző grammatikai kategóriákba sorolják: Lengyel (2000) mindkettőt összetételi utótagnak tekinti, amely főnévi előtagjával jelöletlen határozós alárendelő összetételt alkot (*csapadékszegény, rozsdamentes*). Dér (2008) és H. Varga (2004, 2006) ezzel szemben a *-mentes*-t képzőszerű utótagnak nevezi, amely a prototípuselvű kategorizáció értelmében azt jelenti, hogy bár alapvetően szintén az összetételi utótagok közé sorolják,⁸ de azt is kifejezik a kategórianévvvel, hogy a *-mentes* a képző kategória bizonyos tulajdonságaival is rendelkezik, de a képzők között inkább periférikus elem lenne (kevesebb jellegzetes képzőtulajdonsággal rendelkezik). Tehát bizonyos értelemben mindkét kategória perifériáján, a két kategória határán vagy kontinuumában helyezkedik el. A következőkben azt igyekszem bemutatni, hogy a grammatikalizáció folyamatának tág értelmezése hogyan járulhat hozzá a begyakorlódó, produktívvá váló sémák kategorizációs kérdéséhez.

„A grammatikalizáció egy olyan folyamat, amely során lexikai jelentéssel rendelkező szerkezet grammatikai jelentéssel rendelkező egységgé válik” (Ladányi 2017: 648). A grammatikalizációnak ez az általános értelme olyan szemantikai változást takar, amelyben egy autonóm, lexikai egység elveszti részletező jelentését (vagy a jelentés részletezettsége jelentős mértékben csökken) és grammatikai viszonyjelentést vesz fel, függő nyelvtani kategóriává válik (Dér 2008). A folyamatban tehát jellemző az adott nyelvi kifejezés absztrahálódása, tartalmi, szemantikai „kiüresedése” (de emellett új funkció kialakulása is, l. lejjebb). Ebben a folyamatban a fonológiai póluson az alaki redukció, az alaki egység felbomlása, a határok elmosódása is jellemző (Ladányi 2017: 650).

A grammatikalizáció azonban nem egyelő a morfológizációval, az adott lexikai egység affixummá válásával (Ladányi 2017; Dér 2008). Tágabb értelemben a grammatikalizáció olyan nyelvváltozási folyamat, amely során a nyelvi kifejezés (nem feltétlenül lexéma) „grammatikai

⁷ A kategórianévek saját fordítások Paradis (2005) alapján. A kevésbé egyértelmű elnevezések angol megfelelőjét zárójelben megadom.

⁸ Ebben nyilvánvalóan meghatározó szempont az, hogy teljesül a konstrukcióra az ún. elliptálhatóság próbája minden irányból (vö. *csapadékszegény vagy -mentes [időjárás]; csapadék- és fénymentes [körülmények között]*).

funkciót kezd szolgálni” (Hopper–Traugott: 1993: xv, id. Dér 2008: 12), a lexikális jelentése helyett/mellett grammatikai jelentéseket vesz fel. A grammatikalizációs folyamatok elemzéséhez Lehmann (1995, 2015) hat kritériumból álló szempontrendszerrel dolgozott ki.⁹ Ezek alapján a prototipikus grammatikalizációs folyamat során csökken a nyelvi jel integritása, a paradigmatiság és a szintaktikus variabilitása, valamint a hatóköre, ezzel szemben nő a paradigmatiság és a kötöttsége (Dér 2008; Lehmann 1995: 126–164).

Azt, hogy a kontaktushatás és néhány nagyobb gyakoriságú típus képes grammatikalizációs folyamatokat beindítani, mutatja Minya (2003) megfigyelése az 1989. és 2000. között keletkezett *-barát* végződésű neologizmusok kapcsán.¹⁰

3. A kutatás ismertetése

A kutatás a kognitív nyelvelmélet használatalapú megközelítéséből (l. 2.1.) kiindulva jelenkori és történeti korpuszokon hálózatos összefüggéseiben vizsgálja a *-szegény* alaptaggal alkotott kompozitszerkezeteket, a *-szegény* utótag grammatikalizációját. Az elemzésben Dér (2008) és Lehmann (1995) tág grammatikalizációfogalma és grammatikalizációs kritériumai alapján azt vizsgálom, hogy hogyan működik a *-szegény* alaptag a vele alkotott konstrukciók sémáiban, és hogy mennyiben beszélhetünk képzőszerűvé válásról az összetételi utótag esetében. Ehhez a jelenkori és történeti korpuszok *N.szegény* konstrukciók sémára illeszkedő adatait hasonlítom össze a gyakoriság és a jelentésszerkezet szempontjából, kitekintve a szerkezet *N.INE szegényszintagmával* való összefüggéseire. Ezen szempontok alapján következtetek konstrukciók produktivitására (ennek változására), ha az adatok ezt lehetővé teszik.

Abból a feltételezésből indulok ki, hogy a *-szegény* szó jelentése a sémában absztraktabbá válik, így képes változatos entitásokkal kapcsolatba lépni, jelentése sematizálódik. Az összetételek jelentése, előfordulása az emergencia elve szerint egy új, az *N.INE szegény* szintaktikai szerkezettől eltérő, sűrített jelentést hoz létre. Ugyanakkor ez az absztraktabbá válás lehetőséget teremt a nyelvhasználóknak arra, hogy a ‘hiány’ jelentését egy, a rendelkezésükre álló nyelvi eszközöktől eltérő, árnyaltabb, specifikusabb módon fejezzék ki. Feltételezésem szerint míg a 19. század elején gyakoribbak, kizárólagosak voltak a *N.INE szegény* típusú szintaktikai kapcsolatok, addig a 20. századra gyakoribbá váltak az szóösszetétellel alkotott kifejezések. Történt ez részben a *vérszegény* (és a hasonló *-arm* végződésű német kifejezések) tükörfordításának hatására (vö. H. Varga 2004: 225–226), részben más, hasonló összetételi szerkezetek mintájára (*-dús*, *-mentes*), részben pedig a szóösszetétellel való szóalkotásmód növekedésének általános tendenciájába illeszkedve. Így várakozásom szerint a *-szegény* utótaggal alkotott összetett mellénevek előfordulásainak a száma és a típusok száma megsokszorozódik az 1990 utáni szövegeket tartalmazó adatbázisokban a 19. századi, huszadik század eleji (1919 végéig bezárólag) korpuszokon adatolható gyakorisághoz és változatossághoz képest.

⁹ A lehmanni grammatikalizációfogalom kritikáját a dolgozat nem tárgyalja, a 2.1. pontban bemutatott megközelítésbe integrálható szempontokat (paramétereket) az átfogó kritikai felülvizsgálat nélkül felhasználja, az integrálásra a szempont indoklásával és értelmezésével reflektál.

¹⁰ A *-barát* utótagú összetételekből Minya (2003) húsznál is több példát sorol fel, és felveti a képzőszerűség kérdését. Elemzése szerint az összetételek eredete az angol *user-friendly* és a német *umweltfreundlich* lehetnek. A végződés mára azonban olyan produktívá vált, hogy ő is felveti, hogy ezekben a szavakban a *-barát* végződésre már nem mint a jelöletlen határozós vagy birtokosjelzős összetétel utótagjára, hanem mint képzőszerű utótagra kellene tekinteni.

3.1. Mintavételezés

A jelenkori adatok vizsgálatához elsődlegesen Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSZ2) találatait használtam (Oravecz–Várad–Sass: 2014). A *N.szegény* típusú szerkezetek feltárásához részletes keresést indítottam a *szegény* végződésű szótövekre (Query word,[lemma=".+szegény]"). Az így kapott találatokból lemmatizált gyakorisági listát hívtam le (gyakorisági küszöb nélkül, tehát a hapaxokat is listáztatva), majd a találatokat manuálisan szűrtem a vizsgált konstrukciós sémának megfelelő találatokra.

Eltávolítottam a hibás találatokat (*aszegény*, *deszegény*) és egybevonam a gyakorisági listában a különböző írásmódú (*kalcium* ~ *kálcium*, kötőjelesek), az egyértelmű elírást tartalmazó, valamint a kémiai vegyjeles és teljes szavas (*Na-szegény* ~ *nátriumszegény*) adatokat. A nagy példánygyakoriságú *lelkiszegény* szót nem soroltam a konstrukciós sémába illőnek, hiszen ebben az esetben egy *-i* képzős melléknév és egy melléknév kapcsolata hozza létre a 'hiány' jelentést, nem illeszkedik a *N.szegény* sémára.¹¹ Kikerültek a listából azok a találatok, amelyekben a *-szegény* alaptag valamilyen intenzifikáló előtaggal kapcsolódott össze (*mély-szegény*, *koldusszegény*, *hótszegény* stb.). A kifejezések jelentését szükség esetén a konkordanciában a kontextus alapján ellenőriztem.¹² Nehézséget okozott egyes szépirodalmi találatok értelmezése: kezdetben felmerült a teljes szépirodalmi alkorpusz kihagyása a jelenkori vizsgálatból, de mivel a történeti korpusz (MTSZ) is számos szépirodalmi találatot tartalmaz, amelyekre a keresőfelületen nem lehet külön keresést végezni, ezért a teljes korpusz megtartása mellett döntöttem az MNSZ2 adatain végzett vizsgálat esetén is. A szépirodalmi alkorpusz végül alig tartalmazott nehezen értelmezhető összetételeket, ezeket kontextusukban értelmeztem és szűrtem. A végleges adatsort az 1. számú melléklet tartalmazza.

Az MNSZ2 korpuszban számos ismétlődő adat szerepel, ezeket azonban nem távolítottam el, mert eltérő azonosítóval szerepeltek, és kiválogatásuk olyan beavatkozás lett volna, ami után már nem használhattam volna fel az eszköz további lehetőségeit (pl. az alkorpuszok szerinti megoszlás lekérdezését – l. 2. melléklet). A példánygyakorisági (abszolút gyakorisági) adatokon ez torzíthat,¹³ de elvileg egyforma eséllyel minden típus esetében (bár alkorpuszonként nem azonos mértékben). A produktivitás szempontjából nem az előfordulások száma, hanem a típusok száma az irányadó.

A történeti adatok vizsgálatához elsődlegesen a Magyar Történeti Szövegtárat (MTSZ) használtam (Sass 2017). Itt nem volt lehetőségem lemmatizált keresést indítani, ezért külön keresést indítottam az *N.szegény* (160 releváns találat), az *N.szegények* (7 releváns találat),

¹¹ Ennek ellenére hálózatos viszonyokban számontartom, annál is inkább, mivel a korpuszadatok között megtalálható a vizsgált sémának megfelelő *lélekszegény* (MTSZ: #29154791,1982) és *lélekben szegény* (MTSZ: #11710988,1901) változata.

¹² Így került ki például az *ember-szegény* szó, amely önmagában megfelelne a konstrukciós sémának, a kontextus alapján viszont hibásan került bele a találatok közé: *ember-szegény* ("gazdag ember-szegény Lázár esete"). Hasonló okból kikerült az *észak-szegény* és a *faluszegény* kifejezés is az adatlistából.

¹³ Hogy megállapítsam az ismétlődések mértékét manuális szűrés előtt *-szegény* végződésű találatokból kiszűrtem a 20 találat fölötti nem releváns adatokat (*koldusszegény*, *mélyszegény*, *lelkiszegény*, *koldus-szegény*, *szegény-szegény*, *gazdag-szegény*, *-szegény*), s az így kapott 5371 tételes a listán Excel segítségével duplumszűrést végeztem. 4475 tételem maradt, ami azt mutatja, hogy jelentős ismétlődési valószínűséggel kell számolni a korpuszban. (Ennek oka az, hogy a személyes-közösségi alkorpuszban sok több különböző helyen publikált adat szerepel eltérő azonosítóval. Noha az MNSZ2 sugója azt javasolja, hogy a duplumok eltávolításához zárjuk ki ezt az alkorpuszt a keresésből, ezt nem szerettem volna megtenni, mivel jelentős adatvesztéssel járt volna.)

az N.*szegényebb* (7 releváns találat) és az N.*szegényebbek* (0 releváns találat) szerkezetekre (word, ".+szegény", word, ".+szegények", word, ".+szegényebb", word, ".+szegényebbek").¹⁴ Ezekből kiszűrtem a nem releváns (*mélyszegény, koldusszegény, lelkszegény* stb.) találatokat, majd egyesítettem a találati sort (l. 3. melléklet). Ezek után az N.INE *szegény* és *szegény* N.INE szórendű szerkezetekre kerestem rá a korpuszban: először keresést indítottam a *szegény* szóra, majd ezt szűrtem tovább: mivel az MTSZ elemzetlen korpusz, amelyben nem lehet eset szerint keresni, ezért az inessivusi esetrag mindkét alakjára (-*ban*, -*ben*) külön keresőkifejezésre volt szükség. Olyan találatokat gyűjtöttem, amelyekben a *szegény* szó közvetlen szomszédságában található inessivusi esetragos főnév. A találatok közül ismét manuálisan szűrtem ki a nem releváns találatokat, majd időrendi sorba rendeztem őket (l. 4. melléklet). Az elemzés bemutatásában az 1920-at megelőző adatokra fogok fókuszálni.

Az MTSZ-ben található N.*szegény* szerkezetek alacsony száma indokoltá tette egy kutató „kontrollkorpusz” készítését. A Huszadik Század (HSZ) társadalomtudományi folyóirat 1900. és 1919 vége közötti számaiban az Arcanum keresőkifejezéseit használva indítottam keresést az MTSZ 1900 és 1920 közötti adataival való összehasonlításhoz. Ez a keresés lehetővé tette, hogy olyan összetételekre is rábukkanjak, amelyek az MTSZ-ben nem voltak fellelhetőek, ezzel árnyalva a korpusz nyújtotta képet (l. 5. melléklet). A folyóirat találatait meghatározta társadalomtudományi irányultsága, s ez látható lesz a kapott összetételek jellegén is.¹⁵ Módszertani szempontból a HSZ korpusz nem vethető össze a másik két adatbázissal, ezért a HSZ kizárólag két célt szolgál: egyrészt azt, hogy a nyelvváltozási folyamat feltárása szempontjából a korpuszok adta lehetőségek mellett a korlátok is kézzelfoghatóvá váljanak, másrészt azt, hogy az elemzés rámutasson arra, hogy a 20. század elején az adott szintéren milyen mértékű és változatosságú volt az N.*szegény* konstrukció megvalósulása.

Az MTSZ-ből és az MNSZ2-ből származó adatokra az egyedi szóazonosítójukkal hivatkozom. A HSZ esetében évszám, lapszám és oldalszám megadásával jelölöm az adat elhelyezkedését a korpuszban. A korpuszadatok mellé szótárak szócikkeinek találatait magyarázatait is felhasználtam. A felhasznált, szűrt adatlisták a mellékletben (6.) találhatóak.

3.2. Eredmények I.: a jelenkori adatok

Az MNSZ2 korpuszban 5246 előfordulása van az N.*szegény* 'hiány' típusú szerkezeteknek, ezekben 289 különböző főnévhez kapcsolódik a -*szegény* alaptag (l. 1. melléklet). Magasan a *vér-szegény*a legnagyobb példánygyakoriságú megvalósulás (1042 db, 19,86%), ezen felül a *mozgásszegény* és a *zsírszegény* kifejezések rendelkeznek 10%-nál magasabb relatív gyakorisággal. 13 szónak van 50-nél nagyobb abszolút gyakorisága a korpuszban (1% fölötti relatív gyakoriság). Tehát a példány- és típusgyakoriságok kapcsán elmondható, hogy az összes tí-

¹⁴ Bár a szerkezetet alapvetően mint melléknevet vizsgálom, az MNSZ2 konkordanciáiból se zártam ki azokat az eseteket, amikor a szerkezet főnévi helyzetbe került, itt is indokoltnak tartottam beszámítani a főnévi szóalakok leggyakoribb változatait is. A megadott külön-külön kereséseket az indokolja, hogy az egyszerűbb (CQL) keresés nem működött jól.

¹⁵ Ez a keresőfelület pontatlanabbnak bizonyult (nem lehet csak és kizárólagosan a szót közvetlenül megelőző vagy követő találatokra keresni), ugyanakkor a platform lehetőséget biztosított arra, hogy a megvalósult N.INE *szegény* szerkezetek egy tágabb spektrumára rálátásom legyen, például olyan adatokra, amelyekben valami beékelődik a N.INE *szegény* szerkezet két tagja közé (N.INE *oly szegény*).

pusnak csupán 5,5%-a azoknak a feltételezhetően begyakorlott, lexikalizálódott megvalósulásoknak a száma, amelyek 1% feletti relatív gyakorisággal rendelkeznek a vizsgált korpuszban (még kevesebb, 1%-a a típusoknak rendelkezik 10% feletti relatív gyakorisággal). Ezzel szemben az 1%-os relatív gyakoriság alatti (50 példánynál kevesebbel rendelkező), tehát a séma produktív, kreatív használatára utaló találatok az összes típus 94,5%-át teszik ki. Az egyszeri előfordulások, hapaxok a teljes találatok majdnem felét adják (142 db) – s kétharmada a típusoknak legfeljebb kétszer fordul elő a korpuszban.

Itt érdemes kitérni külön a *vérszegény* kifejezésre, és megállapítani róla, hogy bár meszse a legnagyobb példánygyakorisággal rendelkezik, és HIÁNY-t fejez ki, valójában nem illeszkedik a vizsgált sémába. Ugyanis a jelentése nem 'vérben szegény', a kifejezés nem vezethető vissza a **vérben szegény* szintagmára (nem adatolható ilyen megvalósulása egyik korpuszban sem). A *vérszegény* kifejezés egy orvostudományi jelenség elnevezése, amely sűrítetten foglalja magában azt, hogy (valakinek) a 'vérben a vörös vérsejtek, ill. a hemoglobin mennyisége csökkent, megfogyatkozott' (ÉrtSz.). Tehát itt valójában nem vérben való szegénységről, hanem metonimikus rész-egész viszonyban a vér hemoglobinban való szegénységről beszélünk – bár a Czuczor–Fogarasi szótárban a *vérszegénység* még valóban a 'vérhiányban szenvedő állapot' jelentésben jelenik meg. A kifejezés későbbiekben tovább absztrahálódott (metaforizálódott), 'tartalmatlan' jelentésben, gyengébb minőséget kifejezve is használatossá vált (így szerepel már a Nagyszótárban is, 1879-ben) (EWUng). A kifejezés németből való tükörfordításának (vö. n. *blutarm* – I. Gerstner 2003; Zsilinszky 2003) és elterjedésének, megágyazhattak a magyarban már létező *szegény* előfordulások (például a melléknév már konvencionálódott metaforikus jelentésében), ezen belül más N.*szegény* típusú összetételek. A tükörfordítás önmagában nem magyarázza a *-szegény* alaptag jelenkori korpuszban tapasztalt kreatív és produktív használatát még akkor sem, ha egy-egy tükörfordítással keletkezett kifejezés nagy gyakorisága analógiás folyamatokat indíthatott el. Egy összehasonlító nyelvészeti vizsgálat német és magyar történeti korpuszokkal érdekes adalékokkal szolgálhat a kutatás kontaktológiai vonatkozásához, a történeti források (amelyekkel a következő fejezetpont foglalkozik) pedig támpontokat adnak az analógia és a produktív válnak összefüggésének megközelítéséhez.

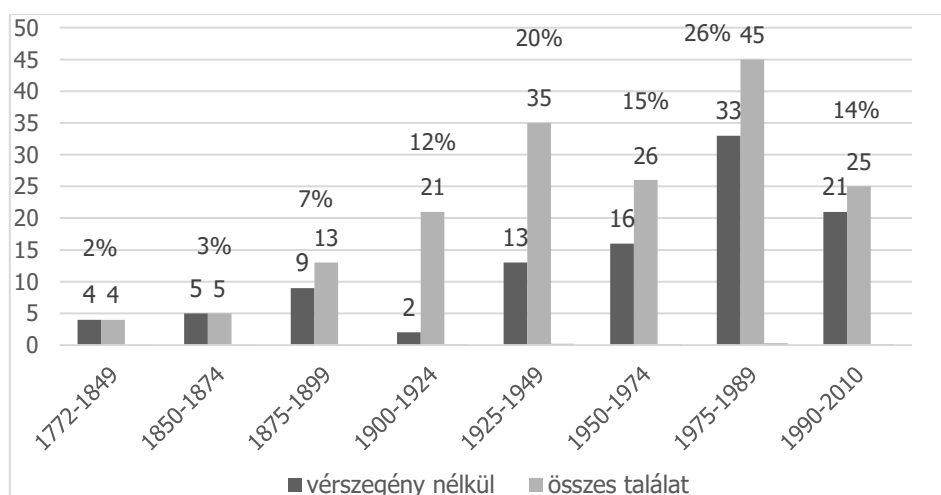
A séma működésének feltárásához érdemes megvizsgálni, hogy ontológiai szempontból (Paradis 2005) milyen entitásokat jelölő főnevek dolgozzák ki az N.*szegény* konstrukció előtag komponensét (és a 'relatív hiány' jelentés sematikus alszerkezetét, a kevés, a normától/elvárástól elmaradó mértékű/mennyiségű entitást). Ennek részletes vizsgálata a 2022/23 tavaszán zajló tutorálási projekt, valamint a 2024/25 őszén írott szakdolgozatom keretein belül történt. A jelen dolgozatban pusztán néhány nyilvánvaló csoportra mutatok rá a típusokon belül. Nagyon jellemző mind a típusként rögzülni látszó, mind az egyszeri megvalósulások között az a konstrukció, amelyben a *-szegény* alaptag valamilyen SZUBSZTANCIA-t vagy TERMÉSZETI OBJEKTUM-ot és JELENSÉG-et jelölő főnévhez kapcsolódik (előbbihez példa a *zsírszegény*, *oxigén-szegény*, a hapaxok közül *ózenszegény*, *káliumszegény* stb., utóbbihoz *csapadékszegény*, *hússzegény*, *napfény-szegény*). Ezeknek mind jellemzője, hogy valamilyen térben és időben létező, de nehezen körülhatárolható DOLGOT fejeznek ki, gyűjtőnevek. Jelentős a másodrendű entitásokhoz kapcsolódó előtagok csoportja is, amely az ABSZTRAKT DOLOGBAN való HIÁNY kifejezési lehetőségét mutatja a materiális eredetű N.*szegény* szerkezetben (*ingerszegény*, *érzelemsze-*

gény, képzeletszegény, tudásszegény, szeretetszegény). A harmadrendű entitások közé tarthatnak az *ötletszegény, hírszegény* szavak vagy olyan faktualitások és kulturális termékek¹⁶, mint a *tőkeszegény, jövedelemszegény* vagy *(szín)szegény, drámaszegény* előtagjai. Leginakább a hapaxok között jelennek meg megszámlálható, prototipikus főnévi, dolgoknak tekinthető előtagok: *autószegény* (ARTEFAKTUM), *férfiszegény* (EMBER), *halszegény* (ÁLLAT).

A találatok korpuszalapú megoszlása (ennek vizsgálatához csupán a 20 előfordulás fölötti nem releváns találatokat szűrtem ki az alap lekérdezési listából (l. 13. lábjegyzet)) azt mutatja, hogy a H. Varga (2004: 226) által feltételezett tudományos és feltehetőleg tudományos kifejezéseket is tartalmazó sajtószövegek mellett a személyes-közösségi típusú szövegekben is nagy az *N.szegény* szerkezetek előfordulása (l. 2. melléklet). Érdekes volna megvizsgálni, hogy a szerkezetben szereplő entitások ontológiája mennyiben korrelál a szövegtípusok szerinti megoszlással: mennyiben jellemzők a SZUBSZTANCIA.*szegény* sémára épülő szerkezetek a tudományos szövegtípusokra, míg a másod- és harmadrendű entitásokat az előtaggal aktiváló szavak a személyes-közösségi alkorpuszra.

3.3. Eredmények II.: a történeti adatok

A Magyar Történeti Szövegtár 1772. és 2010. közötti adatokat tartalmazó szövegtörzs, amelyben az *N.szegény* típusú szerkezetek időbeli megoszlását az alábbi (1.) diagram szemlélteti (bal tengelyen a példányszám, az oszlopok felett százalékban pedig az van feltüntetve, hogy az összes találatnak hány százalékát teszik ki az adott korszak adatai).¹⁷ Jól látható a találatok megoszlásában az *N.szegény* konstrukciók számának növekedése a 18. századtól a kétezres évekig. Ahogy azonban a gyakorisági adatokból is látszik (l. 3. melléklet) a *vérszegény* szó teszi ki a találatok jelentős részét az első megjelenésétől, az 1875-öt követő időszakról számítva. Az időbeli megoszlás alapján az *N.szegény* séma a XX. század második felétől, utolsó negyedétől válik produktívvá, amit a jelenkori korpuszadatok alátámasztanak.

1. ábra. Az *N.szegény* szerkezetek időbeli eloszlása az MTSZ korpuszban

¹⁶ A KULTURÁLIS ARTEFAKTUM VAGY JELENSÉG (CULTURAL O/P) kategóriával Kugler Nóra, Palágyi László és Simon Gábor az igenevekről szóló előadásában (2022) egészítette ki a Paradis-féle ontológiakészletet. A kulturális termék vagy jelenség másodrendű Paradisnál, az absztraktumok közé sorolódik (vö. FACT).

¹⁷ Az intervallumok általában 25 év adatait fogják át, de a szélső oszlopok ettől eltérnek, ez kissé torzítja az arányokat az ábrázolásban.

Mivel a jelenkori gyakorisági adatokról az 1990 utáni adatokat tartalmazó MNSZ2 korpusz sokkal tágabb képet ad, a történeti adatok elemzésében az MTSZ 1990-et megelőző adataira fókuszáltam. Ebből az időszakból 147 előfordulása volt az *N.szegény* szerkezetnek az MTSZ korpuszban, amelyben 47 különböző típus valósult meg, 27 hapaxként. Ezek közül az MNSZ2 adataihoz hasonlóan a *vérszegény* szó rendelkezik a legtöbb találattal (67 db, 45%-os relatív gyakoriság), emellett a *fényszegény* és a *kalóriaszegény* szavak 6,8% és 4,1%-os relatív gyakorisággal adathozhatóak (10 és 6 előfordulás). A *mozgásszegény*, *fajszegény* szavak, amelyek az MNSZ2-ben nagy gyakoriságúak, csak az 1989 utáni találatok között jelennek meg. Az MTSZ korpusz jellegéből adódóan a találatok nagy számban származnak szépirodalmi és szaknyelvi regiszterekből, ez hatással lehet az adathozható konstrukciók jellegére.

Abból az alaptézisből kiindulva, hogy az *N.szegény* szerkezet létrejöttét részben az *N.INE szegény* szintagmák begyakorlottsága és kohezívabbá válása motiválja (valamint a más hasonló szerkezetekkel való hálózatos kapcsolatok, továbbá bizonyos gyakori kifejezések analógias hatása, l. 3.3.1.), a történeti korpuszon az alapbeállítású *N.INE szegény* és a predikatív *szegény* *N.INE* szerkezeteket is vizsgáltam az összetételek gyakoriságával, jelentésszerkezetével összehasonlításban.

A történeti korpusz adatain belül vizsgálatomban kifejezetten az 1920-at megelőző időszakra koncentráltam, amikor is a feltételezések szerint az *N.szegény* szerkezet német kontaktus hatására (valamint a nyelvben már létező hasonló sémára épülő szerkezetek által is motiválva, l. 3.3.1.) produktív szerkezetként kezdett el működni a magyar nyelvben.

3.3.1. Szótári kitekintés egy hálózatos mintára

A *-szegény* alaptaggal alkotott kompozitszerkezetek megjelenésének történeti vizsgálatához először történeti szótárak szócikkeihez fordultam, mivel a szótári megjelenés már a szerkezet konvencionalizálódását jelzi, így segít történetileg elhelyezni a nyelvváltozási folyamatokat. A magyar nyelvújítás szótára (NyÚSz.) tartalmazza a *-szegény* végződést mint kevésbé gyakori összetételei utótagot: „míg a *-dús* összetételek hatalmasan felburjánzottak, a *-szegények* közül csak a *vérszegény*, *vízszegény* van meg a szótárakban. CzF. 1874. --- *Eszmeszegény*, *gondolatszegény*, noha ezeket is olvasni, egy szótárunkban sincs meg” (NyÚSz. *-szegény*). A szótár második részének szómutatója a *rímszegény* szó előfordulását említi Aranyinál, a *vízszegény*-ét pedig 1834-ből Széchenyinnél. Nincs itt említve, hogy a *vérszegény* szó német tükörfordítás volna.

A *-mentes* utótag a *-szegény*-nél korábbi adatokkal szerepel a szótárban (NyÚSz. *-ment*, *-mentes*): első lejegyzett előfordulása szintagmaként (*mentt (a büntetéstől)*) Baróti Szabó Dávidtól származik, 1792-ből. *Mentes* alakjának első felbukkanását Kónyi Jánoshoz köti a szócikk és számos, írásban, illetve „ezidáig csupán szóban előforduló összetétel”-t sorol fel az 1835. és 1872. közötti időszakból. Ezek a kifejezések mind a *mentes* szó '(jogi) kötelezettségektől való mentesség' jelentésében fordulnak elő, illetve ennek sémájába tartoznak (*adómentes*, *bélyegmentes*, *díjmentes*, *illetékmentes* stb.), így felvetődhet, hogy ebből a specifikus jelenségből általánosodhatott az *N.mentes* abszolút hiányt kifejező séma. A konstrukció korábbi megjelenése lehet az oka többek között annak, hogy Dér (2008: 124) már képzőszerű utótagként, grammatikalizálódott nyelvi egységként kategorizálja.

A szótárak szócikkjei alapján kirajzolódni látszik egy olyan hálózatos motivációs tendencia, amely a *-szegény* elterjedésének mintája lehet. Egyrészt a *-szegény* végződésnél korábban adatolható a *-mentes* végződés, amely szintén 'hiány'-t fejez ki. Másrészt a *-dús*, 'valamiben való bőséget' kifejező elem, amely a Czuczor–Fogarasi-szótár szerint jóval gyakoribb a vele antonim *-szegény* végződésnél. Feltételezésem szerint e két szóalkotási mód sémájára épülhetett az *N.szegény* szerkezet (melyet támogatott a 19. században a magyarral intenzív kapcsolatban álló német nyelv relatív hiányt kifejező *-arm* utótagja, illetve a többféle motiváció összekapcsolódva erősíteni tudta a nyelvváltozási folyamatot). Tehát a *-mentes* hozzájárult a HIÁNY szemantikai tér artikulálásához, a szóalkotásban a legsematikusabb HIÁNY-kifejezés, a fosztóképzős konstrukció háttéréhez képest. A *-mentes* által már megalapozott szóalkotási sémára épülő *-szegény* végződés a HIÁNY szemantikai tér egy más aspektusát profilálta, mint a *-mentes* végződés. Hipotézisem szerint a *-szegény* végződés elterjedése indukálhatta a vele antonim (a Czuczor–Fogarasi-szótárban és az NYÚSz-ben még nem szereplő) *-gazdag* elem megjelenését is. A *-dús* kezdeti nagy gyakorisága, majd háttérbe tolódása és a *-gazdag* térnyerése összefügghet azzal, hogy a *-szegénnyel* párban ellentétes szerkezeteket alkottak (l. 3.3.2.). Ezen hipotetikus modellemet a 2022/23/II. félévi tutorálási pályázat kereteiben vizsgáltam az MTSZ korpusz gyakorisági adatain (l. Hraskó megj. a.).

3.3.2. 1900 előtt

A teljes korpuszban szereplő *N.szegény* találatok közül 22 datálható 1900 előttről, ez az összes adat 13%-a. Szintagmából a korpuszban 12 előfordulást találtam az időszakból. Ez az adatmennyiség csupán korlátozott következtetéseket tesz lehetővé. Az alábbi (1.) táblázatból az látható, hogy a szószerkezetnek korábbi előfordulása adatolható a korpuszban, mint az összetételnek. Az összetételek között a korpuszban a *vérszegény* szó előfordulása előtt megjelennek más *N.szegény* sémára épülő kifejezések is. Ez azt a hipotézisemet támasztja alá, hogy a *vérszegény* német mintára történő megalkotásának (vö. *blutarm*) megágyazhattak a magyarban már meglévő *-szegény* alaptagú konstrukciók. Látható továbbá, hogy a korai találatok között is megjelennek már olyan kifejezések (pl. *fényszegény*), amelyek nem csupán az adott dokumentumon belül, hanem az MNSZ2 korpuszban is nagy példánygyakoriságúak, vagyis lexicizálódva máig fennmaradnak, és a nagy gyakoriság épp a konvencionálódottságnak köszönhető (l. 1. melléklet).

	Összetétel		Szintagma	
1810			1814–15	<i>filozófiai szavakban szegény</i>
1830	1834	<i>ón-szegény</i>	1839	<i>tettekben szegény</i>
	1842	<i>érdemszegény</i>	1841	<i>áldásban szegény</i>
1840			1846	<i>hitben szegény</i>
	1844	<i>pénzszegény</i>		<i>boldogságban szegény</i>
	1846	<i>örömszegény</i>		
1850	1857	<i>borszegény</i>		
1860	1861	<i>eszmeszegény</i>	1860	<i>ábrándokban szegény</i>
	1862	<i>népességszegény</i>		<i>gyógyforrásokban szegény, zuhatagokban szegény</i>
	1863	<i>pénzszegény</i>	1869	(egy dokumentumban)
1870	1871	<i>szellemszegény</i>	1872	<i>mindenben szegény</i>
	1878	<i>fényszegény</i> (hatszor egy dokumentumon belül)		
1880	1880	<i>(phosphor-) és mészszegény</i>		<i>mészben szegény¹⁸</i>
	1880	<i>gondolatszegény</i>	1881	<i>szegény műemlékekben</i>
	1885, 1889, 1890 k.	<i>vérszegény</i> (négyyszer különböző dokumentumokban)		
1890	1899		1895	<i>szegény eseményekben</i>

1. táblázat. Az N.szegény és N.INE szegény konstrukciók 1900 előtt az MTSZ-ben

Az első találatokra rátekintve már itt kirajzolódik az N.szegény összetételek előtagjának ontológiája szerint az a csoport, amelyben valamilyen kémiai anyag, vegyület (SZUBSZTANCIA) neve kapcsolódik össze az annak hiányát kifejező -szegény alaptaggal (*ón-szegény, phosphor- és mészszegény*). Másik jól látható csoport az ABSZTRAKT DOLGOK, TULAJDONSÁGOK csoportja (*érdemszegény, gondolatszegény, szellemszegény, eszmeszegény*), amelyekben valamilyen harmadrendű (absztrakt) entitás hiányát dolgozza ki a -szegény utótag. Mindkét esetben látható ilyen szempontból a szóösszetételek és a szintagmák közötti felcserélhetőség, hiszen mind SZUBSZTANCIÁK-ban (*mészben szegény* és *mészszegény* egy dokumentumban), mind harmadrendű entitásokban (pl. *hitben szegény*) való hiány adatolható mindkét konstrukciós sémában.

¹⁸ Egy dokumentumban az összetételi alakkal.

Mégis, arányaiban érzékelhető az N.*szegény* összetételek nagyobb gyakorisága a szintagmákhoz képest. Az N.*szegény* összetétel korai kreatív alkalmazását mutatja a *borszegény* kifejezés (#7187198,1857), amely Bernát Gáspár Kacagányok című művéből származik.¹⁹

A HIÁNY *szegény* szóval vagy összetétellel való kifejezésének motiváltsága szempontjából megfigyelhető a találatok kontextusában a kontrasztképzés lehetősége (HIÁNY – ELLÁTOTSÁG). Például: *az érdemteltjest nem sérti az érdemszegény gőgje* (1842: #5117761), *mindenben szegény, csak országgyűlésben gazdag király* (1872: #9002756), *az érzési képesség a fény-szegény színek iránt ép úgy volt kifejlődve mint a fénydús színek iránt* (1878: #9587674). Mindhárom esetben a lexikális eredetű nyelvi elemek (*szegény, gazdag, teljes, dús*) a 'valamiben való hiány' és a 'valamivel való ellátottság' hangsúlyozására szolgálnak, mivel tartalmasabb jelentésűek, mint a hasonló jelentésű képzők (-t/Vn, -Vs).

Formai oldalról látható, hogy az összetartozás (első összetételi találatot (1834: *ón-szegény* (#4341758)) kivéve) egybeírással is jelölt az összetételi alakokban, ami a szóalkotásmód konvencionalizálódását jelzi. Az *Ily phosphor- és mészszegegy takarmányszerek ...*” (#9690465) találat pedig az alaptag elliptálhatóságát mutatja, amire a képzőszerű utótagok jellegzetes tulajdonságaként szoktak tekinteni.

A szintaktikus találatok rámutatnak a szintaktikai szerkezetek olyan előnyeire, amelyek a szószerkezetek rugalmasságából fakadnak – szemben a kötöttebb összetételi konstrukciókkal. A szintagmákban a főnévi bővítmény állhat többes számban, illetve kapcsolódhat hozzá jelző, például *filozófiai szavakban szegény* (#3108833,1814–1815). Erre a sűrítettebb, kohezióvebb öszzetételi jelentésszerkezet kevesebb lehetőséget nyújt (erre még a következő részben részletesebben kitérek).

3.3.3. 1900 és 1920 közötti adatok

A következőkben a folyamat következő lépésének rekonstruálásaként az 1900 és 1920 közötti találatokat elemeztem. Az MTSZ adatainak valószínűtlenül alacsony száma, valamint az a tény, hogy például a Czuczor–Fogarasi-szótárban a *vérszegény* mellett feltüntetett, *vízszegény*, valamint a NyÚSz-ben Aranyhoz kötött *rímsszegény* szó sem szerepelt az 1900 előtti MTSZ találatok között, indokoltá tette egy kontrollkorpusz létrehozását. Ehhez az MTSZ-ben található szövegtípusokhoz hasonló jellegű szövegeket (tudományos, irodalmi) tartalmazó Huszadik Század folyóirat (HSz.) 1900 és 1920 között megjelent lapszámait használtam.

Az MTSZ korpuszban szószerkezetből mindössze három származik ebből az időszakból, míg összetett szóból 15 adatolható ebből a 20 évből. Ebből 12 találat a *vérszegény* kifejezés. Emellett megjelenik a *gondolatszegény* szó (ez a teljes MTSZ korpuszban még egyszer fordul elő, az MNSZ-ben 23-szor (0,44%)), és a *formaszegény* kifejezés, egy elliptikus szerkezetben, főnévi értékben: *a gondolat és formaszegények igen is méltó elbánásban részesülnek* (#12203813,1906). Ezek alapján arra is következtethetnénk, hogy nem vált produktívá a nyelvújítást követően a *-szegény* utótag, csupán a németből tükörfordított *vérszegény* szó került bele a nyelvhasználatba. A Huszadik Század találatai azonban mást mutatnak.

¹⁹ A bővebb kontextus a következő: [MTSZ: #8052008] *az ildomos pék miniatúr zsemlét öntöget ; borszegény pinczéssel vizgazdag kútaq fraternizálnak ; ragyogó percentreményről álmodozik a kóser uzsorás.*

A folyóiratban ugyanis 67 *-szegény* végződésű összetett szó fordult elő, 14 különböző előtaggal. A *vérszegény* (26 találat, 39%) mellett a *tőkeszegény* bizonyult a folyóirat alapján közösségileg begyakorlott használatú összetételnek (24, 36%). Az MTSZ adataiban csak egyszer (egy szövegen belül – l. 1. táblázat) előforduló *eszmeszegény* (3 db, 4%), *pénzszegény* (2 db, 3%) és *szellemszegény* (1 db, 1,5%) absztrakt, harmadrendű entitást jelölő előtagokra is volt találat a folyóiratban, így ezekről bebizonyosodott, hogy nem tekinthetők hapaxnak. A reformtáplálkozás témakörében megjelentek a folyóiratban a *fehérjeszegény* (2, 3%) és a *hússzegény* (1, 1,5%) szavak, amelyek az MNSZ2 adatainak is részét képezik jelentős példánygyakorisággal. Ezek illeszkednek a SZUBSZTANCIA, TERMÉSZETI OBJEKTUM RELATÍV HIÁNYA-t kifejező sémába. Mindezek az adatok cáfolják azt az MTSZ találatai alapján esetlegesen megfogalmazható feltételezést, hogy az *N.szegény* konstrukciós séma a 20. század elejére improduktívvá vált volna. Sőt, azt mutatják, hogy már ekkor megjelennek és rögzülnek olyan összetételek, amelyek a jelenkori korpusz gyakorisági adataiban az első helyeken szerepelnek, tehát valószínűsíthetően a vizsgált időszakban konvencionálódnak.

Az *N.INE szegény / szegény* *N.INE* szintagmából 32-t találtam a folyóiratban (l. 6. melléklet).²⁰ Ezek között olyan szószerkezetek is szerepelnek (*tőkében szegény, fehérjében szegény, vízben szegény*), amelyek *N.szegény* összetételként is megtalálhatók a HSz. korpuszban, valamint az MNSZ2 és az MTSZ későbbi találatai között is fellelhetők (l. 1. és 5. melléklet). Mindhárom esetben látható a jelentésbeli felcserélhetőség a szintaktikus és az összetételi konstrukciók között, ugyanakkor a gyakorisági adatok az összetétel preferenciáját mutatják a nyelvhasználók körében. Más szintagmák a folyóiratban nem, de az MTSZ és az MNSZ2 találatai között megjelennek összetételként a későbbi időszakban, úgy mint *csapadékszegény, eseményszegény*. A lexéma (összetett szó) és a szintagma felcserélhetősége azonban nem minden esetben egyértelmű, ezt a következő példán szemléltetem.

Más egyszeri találatok mellett adatolható a HSz.-ben a *szószegény* kifejezés is (MNSZ2-ben 2 találat): *nyelvük (...) az állatok beható megfigyelése következtében egy irányban bővelkedhetett jellemző kifejezésekkel, ha egészben szószegény volt is* (1900/2: 90). Felmerül a kérdés, hogy ez mennyiben tekinthető azonosnak, felcserélhetőnek az 1814-es (*filozófiai szavakban szegény* kifejezéssel. Noha úgy tűnik, jelentésstanilag a *szószegény* felcserélése a *szavakban szegény* szintagmával nem okozna jelentős jelentésbeli változást a fenti idézett mondatban, fontos látnunk, hogy az eredeti szerkezetben a HIÁNY nem csupán a szavakra vonatkozott, hanem a szavak specifikált, kidolgozott csoportjára, a *filozófiai szavak*-ra. Az *N.szegény* összetétel ilyen jellegű kidolgozásra nem ad lehetőséget, hiszen itt a szerkezet melléknévi értékű, nem kaphat további jelzőt. A SZÓSZEGÉNYSÉG kidolgozására például egy másik tagmondat adhatna lehetőséget, például: *Szószegény volt, nem használt filozófiai szavakat* (saját példa). Az összevetés arra mutat rá, hogy a szószerkezetben az adott diskurzusban releváns kidolgozást vagy specifikálást végez el a bővítmény, míg az összetett szóban (összefüggésben a szerkezet kohezivitásával) az előtag nem példányként horgonyzódik le, hanem inkább a típusjelentése hívódik elő a relatív hiány részletezésében (tehát a konstrukció sémájának megfelelően). Ez a kis összevetés is az összetétel nagyobb fokú absztrahálódását támasztja alá.

²⁰ Az Arcanum keresőfelülete másképp működik, mint az MTSZ, így olyan találatokat is kaptam a keresések során, ahol nem a *szegény* szó közvetlen szomszédságában szerepelt inessivusi esetragos névszó, például: *élete eseményekben elég szegény* (HSz. 1906/1: 466). Ezeket nem vettem bele a vizsgált mintába, hiszen az MTSZ találatai közé se kerültek be, viszont példaként tudnak szolgálni a szintaktikus szerkezetek nagyobb szórendi kötetlenségéhez az összetételekkel szemben.

A szóalakok szerinti keresés az MTSZ korpuszon az *N.szegény* szerkezetek korlátozottabb kidolgozási lehetőségeire is rámutat. Az *N.szegény* melléknév fokozása kevésbé gyakori, mint az önálló *szegény* szóé: a felsőfokú, *legszegényebb* szóalak 104-szer fordul elő a teljes korpuszban, *leg.N.szegényebb* sémából csupán egy (*legtartalomszegényebb* #16857241,1934). Középfokú alakban előforduló *szegényebb* szóalakok száma 231, míg *N.szegényebb*-ből három típus adathozható a korpuszon (*fényszegényebb* (négyyszer egy dokumentumon belül), *ötletszegényebb* (két különböző dokumentumban) és *fajszegényebb*). Főnévvé képzett (és abból tovább toldalékolt) változatban is a *vérszegény* szó fordul elő a legnagyobb gyakorisággal, de megjelennek az adatok között más, *-ság* képzős találatok is (pl. *szószegénység*, *ötletszegénység*). Fellelhetők egy-egy találattal módhatározóragos szóalakok (*rostszegényen*), és alkalmilag főnévvé vált, *-k* többesjeles szóalakok is (*formaszegények*). A morfológiai viselkedésben a *szegény* kifejezésnek a konstrukciótól függő különbségei a grammatikalizációs paraméterek szempontjából lehetnek jelzésértékűek.

4. Következtetések

A korpuszadatokon keresztül azt vizsgáltam, ahogy a *szegény* szó az *N.szegény* és az *N.INE szegény* konstrukciókban a relatív *HIÁNY* jelelőjeként kezd működni. A korábbi adatok alapján azt valószínűsítettem, hogy a kifejezés belép egy absztrahálódási és grammatikalizálódási folyamatba. A korpuszelemzéssel azt kívántam feltárni, ahogy a *HIÁNY* a szakirodalom szerint már grammatikalizálódott jelölőinek viszonyrendszerébe a *szegény* bekapcsolódik. A lehmanni (1995) grammatikalizációs kritériumok alapján elmondható, hogy a *szegény* melléknév részletes jelentésszerkezete ('anyagi javakban szűkölködő' (ÉKSz²)) mindkét konstrukcióban absztrahálódik, és különösen az összetételekben erősen sematizálódik. A *szegény* szó elsődleges, 'anyagi javakban való szűkölködés' jelentése felől metaforikusan dolgozzuk fel a szerkezet megvalósulásaiban a különböző entitások szempontjából (SZUBSZTANCIÁKBAN, TERMÉSZETI JELENSÉGEK, ARTEFAKTUMOKBAN, ÁLLAPOTOKBAN stb.) megkonstruált relatív hiányt. Ha konstrukciónálódást feltételezünk, akkor a szegénynek ez a metaforizálódott jelentése feldolgozódhat ugyan, de az előtérbe ez nem feltétlenül műveletként kerül, hiszen a *szegény* melléknévnek ez az absztrahálódott jelentése is konvencionálódik, és ez nem független azokról a konstrukcióktól, amelyekben már ez az értelem a tipikus. A kategóriára jellemző morfológiai viselkedés beszűkülését mutatja (bár ez nem független az összetétel kohezivitásától sem), hogy a szerkezetben nem az utótag, hanem az *N.szegény* konstrukcióban a *-szegény* a kidolgozó entitással összekapcsolódva fokozódik. Az utótag szempontjából (szintén nem függetlenül az összetétel műveletétől) az utótag relatív jellege inkább a *HIÁNY* relatív jellegeként dolgozódik fel, és a létrejött kifejezések esetében a fokozás nem is jellemző morfológiai művelet (de adathozható). Az *N.szegény* összetételek fokozása jelentősen ritkábban valósul meg a történeti adatok szerint, mint a *szegény* melléknévé. Így a vizsgált konstrukciókban a *szegény* szó veszít szemantikai integritásából: pontosabban az előtaggal való kidolgozás miatt részben veszít (de ez inkább az összetétel műveletének tudható be), másfelől viszont szemantikailag átsrukturálódik, és a relatív értelem a *HIÁNY* kifejezésével asszociálódik. A fokozás eseteinek minden konstrukcióra kiterjedő vizsgálata szükséges a továbbiakban ennek a megfigyelésnek a pontosítására. Fonológiai változás sem a történeti, sem a jelenkori adatokon nem észlelhető.

Az összetételi szerkezetet alkotva a *-szegény* elmozdul a melléknévi kategória centrumából²¹ – feltevésem szerint a képzőszerűség irányába. Bár önálló szóként is meg tudja jeleníteni a relatív hiányt N.INE kidolgozás mellett, jellemző eltérések figyelhetők meg a két szerkezet kapcsolódási mintázataiban. Amikor nem önálló csomópontként jelenik meg a mondatban, hanem az N.*szegény* összetételben, akkor integráltan fejezi ki a hiányt, és tipikusan attributív szerkezetben fordul elő. Azaz az N.*szegény* a hiányt jellemzőként, egy főnévi kifejezést részletezve (kidolgozva vagy specifikálva) kapcsolja be a mondat viszonyaiba.

Az N.*szegény* beleilleszkedik az N.*dús*, N.*mentes*, N.*gazdag* szerkezetek hálózatába, amelyek mind a 'valamivel való ellátottság' és a 'valamiben való hiány' prototipikus, *-(V)s*, illetve *-tVIVn*, */tIVn* képzős kifejezésének alternatívái. Ezek a konstrukciók (gyakran kontrasztív szerkezetekben megvalósulva) az ELLÁTOTTSÁG és a HIÁNY specifikációját, de a képzőkhöz viszonyítva még „testesebb”, (így ikonikusan) szemantikailag és stilisztikailag is jelöltebb kifejezést szolgálnak.

Az N.*szegény* szerkezetben szűkül a *szegény* szó hatóköre. Míg önálló lexémaként, az N.INE *szegényszó* szerkezetben képes egész szintagmákhoz (például jelzővel kidolgozott főnévhez – l. *filozófiai szavakban szegény*) kapcsolódni, addig az összetételben hatóköre az előtagjára korlátozódik, amely tovább nem bővíthető. Ezt azonban nem tekinthetjük a grammatikalizáció mutatójának, mivel ez a fajta hatókörcsökkenés jellemző általában az összetétel műveletére is. Nagyobb súllyal esik a latba az a kidolgozási variabilitás, ami a *szegény* absztrahálódásával függ össze. Tehát az a jelenség, hogy az N.*szegény* egyre több és asztraktabb jelentésű főnévvel kapcsolódik össze.

Azonban a *-szegény* mellérendelő szerkezetekben elliptálható (*inger- és szeretetszegény környezet* MNSZ #1162424), ennyiben nem szűkült le a hatóköre a morféma szintjére. Ezt az átmenetiséget kívánta megragadni korábban, az osztályozás szintjén a képzőszerű utótagok csoportjának elkülönítése (Laczkó 2000; Ladányi 2000).

A tagok közti függőségi viszony az N.*szegény* összetételben jelöletlen, de ez is tipikus a hierarchikus összetételekben, az alaki jelöletlenség a kohezívebb viszonyt képezi le a formai oldalon. Az összetétel a begyakorlott, szintagmák között is gyakoribb szórend elrendezésnek megfelelően rögzíti a tagok sorrendjét. Szoros összetartozásukat az írásforma is jelzi (kötőjelezés vagy egybeírás). Itt ismét a gyakorisági adatokhoz, elsősorban a típusgyakorisághoz érdemes fordulni, hogy azt bizonyíthassuk, hogy a 'relatív hiány' jelentést produktívan inkább az N.*szegény* összetétel képviseli, és nem a kisebb konceptuális távolságot képviselő N.INE *szegény* szintagma.

5. Összegzés és kitekintés

A jelenkori gyakorisági adatok és a típusok nagy száma azt mutatja, hogy az N.*szegény* összetétel egy napjainkban produktív konstrukciós séma a relatív hiánynak a fosztóképzőnél részletesebb jelentésszerkezetű jelölőjeként. A történeti gyakorisági adatok is azt mutatják, hogy a rövidebb, sűrített N.*szegény* használata elsődleges N.INE *szegény* analitikus szószervezethez képest. Igaz ez nem csupán a lexikalizálódott, egységként begyakorlott formák esetében,

²¹ L. a centrális vagy prototipikus melléknévek jellemzőit, amelyeket a kifejezés alapjelentésében felmutatott: relatív minősítő (részletezett jelentésszerkezetű) melléknév; tőszó; attributív és predikatív használata is van).

hanem a kreatívabb használat esetében is. Már az 1920-at megelőző korpuszadatokban gyakoribbak a szintetikus összetételi megvalósulások, mint az N.INE *szegény* szó szerkezetek (az adott, tipikusnak számító és összevethető szórendben), ami a *-szegény* utótag nagyfokú sematizációját és a konstrukciós séma produktív használatát mutatja. Ezt a magyar nyelvben meglévő, illetve a magyarral a korban kontaktusban álló, hasonló német konstrukciók jelenléte segíthette elő hálózatos kapcsolatok révén. Mindezen adatok a *szegény* lexéma–morféma skálán való eltolódását mutatják a nagyobb fokú absztrahálódás, a grammatikaibb szemantikai részrendszerek (l. HIÁNY – ELLÁTOTTSÁG morfológiai konstrukciói), a kötöttség felé. Vagyis a vizsgált N.*szegény* konstrukcióban a *-szegény* elmozdul a grammatikalizációs kontinuumon (Hopper–Traugott 1993) a morfológizálódás felé, ez azonban még nem jelenti azt, hogy prototipikus morfémmá, képzővé válna.

Láttuk ugyanakkor, hogy a szintaktikus szerkezetek alaki és szórendi kötetlensége nagyobb szabadságot enged a nyelvhasználóknak a főnév kidolgozására (akár jelzőkkel, akár jelekkel való bővítésére) és a szórend megváltoztatására. Ugyanakkor azt az átmeneti helyzetet is bemutattuk a korpuszadatokon, hogy a *-szegény* végződés képes a szintaktikus szerkezetekhez hasonlóan halmozott előtagokhoz elliptikus módon kapcsolódni. Érdemes volna a jelenkori korpuszon több adattal is megvizsgálni, hogy e szabadság ellenére mennyiben érvényesül a rövidebb, szintetikus szerkezetek elsőlegessége a szintagmákhoz képest. Az összetételek nagyobb gyakorisága és változatossága további érvként szolgálhatna a séma produktivitására és a *-szegény* absztrahálódására, grammatikalizációjára vonatkozólag.

A konstrukciókban főnévvel megjelenített entitásokat ontológiájuk szerint csoportosítva azt mutattam be, hogy az N.*szegény* konstrukciós sémán belül az entitás szempontjából különböző alsémák működnek, amelyek mintaként szolgálnak a séma produktív használatához. Az egyik alsémát azok a konstrukciók alkotják, amelyekben a főnév valamilyen SZUBSZTANCIÁT, megszámlálhatatlan, fizikailag nehezen körülhatárolható dolgot (például kémiai anyagot) nevez meg. Ehhez hasonlóan jellemzők a TERMÉSZETI TÁRGYAKAT (*fa*), valamint TERMÉSZETI JELENSÉGET (*csapadék, fény*) megnevező entitások is. Ezek mellett már a korai találatok között is megjelennek másod- és harmadrendű, absztrakt főnevekkel (*inger, érzelem, tőke*) alkotott konstrukciók – utóbbiakra (amennyire azt a korlátozott elemzés látni engedte) kevésbé jellemző az N.INE *szegény* szó szerkezetekben való megvalósulás, míg az előbbiek a szó szerkezetekkel felcserélhetően, ugyanakkor gyakoribb N.*szegény* előfordulásban vannak jelen a vizsgált korpuszokban. A jelenkori korpuszon adatolható konstrukciók ontológiai szempontú finom-elemzésének bemutatása egy későbbi dolgozat tárgyát képezi.

A történeti szótári adatok alapján felvázoltam egy hálózatos motivációs vizsgálat lehetőségét, amely az N.*szegény*-nél korábbi N.*mentes*, N.*dús* és a későbbi N.*gazdag* szerkezetek gyakorisági adatai és ontológiák alapján csoportosított (és számszerűsített) adatai kapcsán kívánja feltárni a konstrukciók közötti idő- és jelentésbeli funkciómegoszlás, használati motiváció összefüggéseit. Ezt az elemzést fontos kiegészíteni a fent vázolt további adatokkal, ezzel finomítva és kiszélesítve az N.*szegény* séma grammatikalizációjának használatalapú, hálózatos, funkcionális kognitív nyelvészeti vizsgálatát. Ezek bemutatása történeti perspektívából ennek a dolgozatnak a megjelenésekor már megtörtént (Hraskó megj. a.), a jelenkori adatok hálózatos vizsgálata folyamatban van.

Források

- CzF. = Czuczor Gergely – Fogarasi János 1862–1874. *A magyar nyelv szótára* 1–6. Pest/Budapest: Emich Gusztáv/Athenaeum. <https://mek.oszk.hu/05800/05887/pdf>; <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-szotara-czuczorfogarasi-55BEC/>
- ÉKSz.² = Pusztai Ferenc (szerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ÉrtSz. = Bárczi Géza – Országh László (főszerk.) 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára* 1–7. Budapest: Akadémiai Kiadó. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/>
- EWUng. = Benkő Loránd (főszerk.) 1993–1995. *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–2. Budapest: Akadémiai Kiadó [+ Gerstner Károly – Horváth László (szerk.) 1997. *Register*. Budapest: Akadémiai Kiadó.]
- HSz. = Gratz Gusztáv (fel. szerk.) 1900–1919. *Husadik század : társadalomtudományi szemle*. 1. évf. 1. sz. (1900. január) – 20. évf. (1919. augusztus). Budapest. <https://adt.arcanum.com/hu/collection/HusadikSzazad/> (Utolsó letöltés: 2022. 11. 12.)
- MNSZ2 = *Magyar Nemzeti Szövegtár*. v2.0.5. MTA Nyelvtudományi Intézet, Nyelvtechnológiai Kutatócsoport, 1998–2020. L. Oravecz–Váradi–Sass 2014. „The Hungarian Gigaword Corpus”. <http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev>
- MTSZ = *Magyar Történeti Szövegtár*. <https://clara.nytud.hu/mtsz>. L. Sass 2017. „Keresés korpuszban...”
- NyÚSz. = Szily Kálmán 1902–1908. *A magyar nyelvújítás szótára a kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével*. 1–2. Budapest: Horánszky.

Hivatkozott szakirodalom

- Bybee, Joan. 2010. *Language, usage and cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dér Csilla Ilona 2008. *Grammatikalizáció*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gerstner Károly 2003. A magyar nyelv szóképlete. In Kiefer Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 437–480.
- Hopper, Paul J. – Elisabeth C. Traugott 1993. *Grammaticalization. Cambridge textbooks in linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hraskó Anna megj. a. A *-szegény* utótag grammatikalizációja hálózatokban. In Kaulics Krisztina Veronika – Kiss Dóra Anna – Kovács-Sipos Bíbor Klára (szerk.): *Anyanyelvünk évszázadai 9. Az ELTE Benkő Loránd Nyelvtörténeti Hallgatói Műhelye által szervezett 2023. június 14-i konferencia előadásából készült tanulmánykötet*. Budapest: ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Dialektológiai, Szociolingvisztikai Tanszék. Megjelenés alatt.
- Kugler Nóra – Palágyi László – Simon Gábor 2022. A temporalitástól a dinamikusságig (és tovább): magyar igei és -Ó participiumi konstrukciók adataalapú vizsgálata). *Workshop a konstrukciókról 3. „A magyar igenevek”*. (DiAGram Funkcionális Nyelvészeti Központ, 2022. december 15.)
- Laczkó Krisztina 2000. Alaktan. In Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 35–64.
- Ladányi Mária 2017. Alaktan. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 501–660.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of cognitive grammar I*. California: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive grammar. A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Lehmann, Christian 1995. *Thoughts on grammaticalization*. München–Newcastle: LINCOM EUROPA.
- Lengyel Klára 2000. A szóösszetétel. In Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 324–340.
- Lyons, John 1977. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Minya Károly 2003. *Mai magyar nyelvújítás. Szókészletünk módosulása a neologizmusok tükrében a rendszerváltástól az ezredfordulóig*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Oravecz Csaba – Váradi Tamás – Sass Bálint 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. Corpus. In Calzolari, Nicoletta – Loftsson, Hrafn – Maegaard, Bente – Mariani, Joseph – Moreno, Asuncion – Odjik, Jan – Piperidis, Stelios (eds.): *Proceedings of LREC. 2014 the Ninth International Conference on Language Resources Evaluation (LREC'14)*. European Language Resources Association, Reykjavik. 1719–1723.
- Paradis, Carita 2005. Ontologies and construals in lexical semantics. *Axiomathes* 15(4): 541–573.
- Rosch, Eleanor 1873. Natural categories. *Cognitive Psychology* 4: 328–350.
- Sárosi Zsófia 1998. A fosztóképző és a 'hiány' kifejezése. In Hajdú Mihály és Keszler Borbála (szerk.): *Emlékkönyv Abaffy Erzsébet 70. születésnapjára*. Budapest: ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszék. 67–69.
- Sass Bálint 2017. Keresés korpuszban: A Magyar Történeti Szövegtár új keresőfelülete. In Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX*. Szeged: SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék. 267–277.
- Schmid, Hans-Jörg 2000. *English abstract nouns as conceptual shells. From corpus to cognition. Topics in English Linguistics* 34. Berlin, New York: De Gruyter.
- Tanos Bálint 2008. Joan Bybee nyelvelmélete. In Tolcsvai Nagy Gábor – Ladányi Mária (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII. Tanulmányok a funkcionális nyelvészet köréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 537–566.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2017. *Nyelvtan. A magyar nyelv kézikönyvtára*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017a. Bevezetés. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 23–74
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017b. Jelentéstan. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 207–466.
- H. Varga Márta 2004. Rokon funkciójú nyelvtani elemek kognitív szemantikai vizsgálata. A »hiány« kifejezésének lehetőségei a magyarban. *Magyar Nyelvőr* 128(2): 212–142.
- H. Varga Márta 2006. *A magyar fosztó- és tagadóképző. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Wittgenstein, Ludwig 1992. *Filozófiai vizsgálódások*. Budapest: Atlantisz.
- Zsilinszky Éva 2003. Szókészlettörténet (Az újmagyar kor). In Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó. 725–738.

HRASKÓ ANNA
Eötvös Loránd Tudományegyetem
hrasko.anna@gmail.com

Mellékletek

1. Az MNSZ2 korpusz gyakorisági adatai *N.szegény*

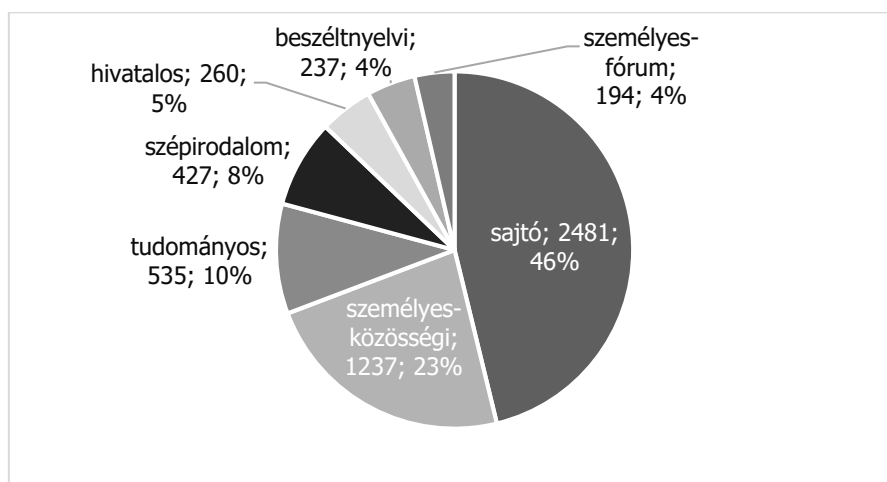
Lemma	Abszolút gyakoriság	Relatív gyakoriság	Lemma	Abszolút gyakoriság	Relatív gyakoriság
<i>vérszegény</i>	1042	19,86%	<i>cukorszegény</i>	7	0,13%
<i>mozgásszegény</i>	628	11,97%	<i>élményszegény</i>	7	0,13%
<i>zsírszegény</i>	536	10,22%	<i>képszegény</i>	7	0,13%
<i>ingerszegény</i>	359	6,84%	<i>salakszegény</i>	7	0,13%
<i>tőkeszegény</i>	304	5,79%	<i>tojásszegény</i>	7	0,13%
<i>sószegény</i>	188	3,58%	<i>vasszegény</i>	7	0,13%
<i>kalóriaszegény</i>	180	3,43%	<i>erőforrásszegény</i>	6	0,11%
<i>csapadékszegény</i>	139	2,65%	<i>kalciumszegény</i>	6	0,11%
<i>szénhidrát-szegény</i>	131	2,50%	<i>pénzszegény</i>	6	0,11%
<i>gólszegény</i>	99	1,89%	<i>struktúraszegény</i>	6	0,11%
<i>energiaszegény</i>	95	1,81%	<i>tusszegény</i>	6	0,11%
<i>oxigénszegény</i>	80	1,52%	<i>allergiaszegény</i>	5	0,10%
<i>jövedelemszegény</i>	70	1,33%	<i>atkaszegény</i>	5	0,10%
<i>munkaszegény</i>	63	1,20%	<i>deutériumszegény</i>	5	0,10%
<i>nyomatékszegény</i>	54	1,03%	<i>értékszegény</i>	5	0,10%
<i>rostszegény</i>	53	1,01%	<i>eszközszegény</i>	5	0,10%
<i>hulladékszegény</i>	49	0,93%	<i>funkció-szegény</i>	5	0,10%
<i>fajszegény</i>	48	0,91%	<i>IQ-szegény</i>	5	0,10%
<i>pontszegény</i>	46	0,88%	<i>légszegény</i>	5	0,10%
<i>tűnetszegény</i>	42	0,80%	<i>zajszegény</i>	5	0,10%
<i>tápanyagszegény</i>	41	0,78%	<i>csírszegény</i>	4	0,08%
<i>fényszegény</i>	40	0,76%	<i>életszegény</i>	4	0,08%
<i>koleszterinszegény</i>	39	0,74%	<i>fűszerszegény</i>	4	0,08%
<i>érzelemszegény</i>	30	0,57%	<i>hitelszegény</i>	4	0,08%
<i>képzeletszegény</i>	26	0,50%	<i>hússzegény</i>	4	0,08%
<i>fémsegény</i>	25	0,48%	<i>iparszegény</i>	4	0,08%
<i>fehérjeszegény</i>	24	0,46%	<i>izomszegény</i>	4	0,08%
<i>gondolatszegény</i>	23	0,44%	<i>kontrasztszegény</i>	4	0,08%
<i>anyagszegény</i>	21	0,40%	<i>szeretetszegény</i>	4	0,08%
<i>tudásszegény</i>	21	0,40%	<i>adatszegény</i>	3	0,06%
<i>vitaminszegény</i>	21	0,40%	<i>agyvérszegény</i>	3	0,06%
<i>vízszegény</i>	21	0,40%	<i>akaratszegény</i>	3	0,06%
<i>információszegény</i>	20	0,38%	<i>akciószegény</i>	3	0,06%
<i>mészszegény</i>	20	0,38%	<i>baktériumszegény</i>	3	0,06%
<i>fantáziaszegény</i>	19	0,36%	<i>dallamszegény</i>	3	0,06%
<i>nátriumszegény (Na-szegény)</i>	18	0,34%	<i>drámaszegény</i>	3	0,06%
<i>táplálékszegény</i>	18	0,34%	<i>eseményszegény</i>	3	0,06%
<i>ötletszegény</i>	17	0,32%	<i>forrásszegény</i>	3	0,06%
<i>sportszegény</i>	16	0,30%	<i>halszegény</i>	3	0,06%
<i>savszegény</i>	15	0,29%	<i>karbonszegény</i>	3	0,06%

Fantáziaszegény szóalkotásmódok?

szénszegény	15	0,29%	kockázatszegény	3	0,06%
hírszegény	13	0,25%	koffeinszegény	3	0,06%
jódszegény	12	0,23%	konfliktusszegény	3	0,06%
áramszegény	11	0,21%	látványszegény	3	0,06%
kosárszegény	11	0,21%	levegőszegény	3	0,06%
nyomszegény	11	0,21%	nitrogénszegény	3	0,06%
nyersanyagszegény	9	0,17%	nőszegény	3	0,06%
hőszegény	8	0,15%	purinszegény	3	0,06%
kapcsolatszegény	8	0,15%	rímszegény	3	0,06%
részletszegény	8	0,15%	színszegény	3	0,06%
szellemszegény	8	0,15%			
allergőszegény, aranszegény, aromaszegény, autőszegény, benzinszegény, elektrolitszegény, élelemszegény, elmeszegény, ércszegény, eredményszegény, érszegény, érvszegény, esőszegény, felhangszegény, földszegény, gázszegény, gyermekszegény, hatáskörszegény, humuszszegény, időszegény, indítékszegény, jellemsszegény, kárszegény, kénszegény, likviditásszegény, lóerőszegény, metánszegény, motívumszegény, nikkelszegény/Ni-szegény, nikotinszegény, páraszegény, pigmentsszegény, pihenésszegény, politikaszegény, pollenszegény, reakciószegény, rézszegény, sejtszegény, szén-dioxid-szegény/CO ₂ -szegény, szennyszegény, szószegény, találatszegény, tehetségsszegény, uránszegény, versenyszegény,			2	0,04%	
adrenalinsszegény, alkoholszegény, állásszegény, allergénszegény, almaborszegény, ambíciósszegény, ámulatszegény, árnyék-szegény, árny-szegény, arzénszegény, ásványianyag-szegény, aszfaltszegény, bázisszegény, beruházásszegény, csenkeszszegény, csöndsszegény, darabszegény, devizaszegény, diákszegény, dokumentumsszegény dollárszegény, echoszegény, emberszegény, erdőszegény, éremsszegény, eszmeszegény, fájdalomsszegény, fajtaszegény, fedezetszegény, felhősszegény, férfisszegény, festékszegény, fészűszegény, flash-szegény Flash-szegény, folyadékszegény, formaszegény, főzelékszegény, fuvarszegény, gabonapehely-szegény, GC-szegény, gyerekszegény, habszegény, hajsszegény, hajtőerő-szegény, hangsszegény, harmóniaszegény, helyzetszegény, hidrogénszegény, ihletszegény, immunszegény, impulzussszegény, indulatszegény, infosszegény, intronszegény, irgalomszegény, iskolaszegény, ismeretsszegény, jelentésszegény, káliumsszegény, kamatszegény, karbantartásszegény, készpénz-szegény, kibocsátásszegény, kifejezésszegény, kitinszegény, klorofillsszegény, koalasszegény, kompromisszumsszegény, kórházsszegény, kőhártya-szegény, kősszegény, kőzet-szegény, közlekedésszegény, közönségsszegény, kreativitásszegény, kultúraszegény, lakásszegény, lészegény, lét-szegény, libidó-szegény, luteinsszegény, madár-szegény, mangánszegény, médiasszegény, memóriasszegény, mg-szegény Mg-szegény, mikrobasszegény, mimikasszegény, motivációsszegény, mozdulatszegény, napfénysszegény, napszegény, nász-szegény, neutronsszegény, nézősszegény, nyálgépszegény, ózonszegény, önbizalomsszegény, örömszegény, kristálysszegény, ösztönsszegény, özönsszegény, papírsszegény, parazitaszegény, páriaszegény, patronszegény, pénztőkeszegény, petróleumsszegény, poénsszegény,			1	0,02%	

porszegény, rémaszegény, ritmusszegény, rózsaszegény, sikerszegény, sír-szegény, szérumszegény, szikszegény, színházaszegény, szívsgzegény, szolgáltatászegény, témaszegény, tényérzés-szegény, ténysgzegény, terményszegény, természkőszegény, textilszegény, tiraminszegény, törmelékszegény, tövis-szegény, tragédiaszegény, trombocita-szegény, tudat-szegény, tűzliliom-szegény, tűzsgzegény, vagyon-szegény, valóságsgzegény, véleménysgzegény, vendégsgzegény, verssgzegény, virásgzegény, zöldsgsgzegény, zuzmó-szegény, zsiradékszegény

2. Az *N.szegény* szerkezetek alkorpusz szerinti megoszlása az MNSZ2-ben: abszolút és relatív gyakoriság

3. Az *N.szegény* szerkezet előfordulásai MTSZ korpuszon 1989-ig

Lemma	Abszolút gyakoriság	Relatív gyakoriság	Lemma	Abszolút gyakoriság	Relatív gyakoriság
<i>vérszegény</i>	67	83,75%	<i>fehérjeszegény, földsgzegény, gondolatszegény, kékszegény, mésszegény, vitamínszegény, vízsgzegény, zsírszegény</i>	2	2,50%
<i>fényszegény</i>	10	12,50%			
<i>kalóriaszegény</i>	6	7,50%			
<i>ingerszegény, érzelemszegény, komikumszegény, ötletsgzegény, pénzsgzegény, rostszegény, tőkeszegény</i>	3	3,75%			
<i>agyvérszegény, borszegény, csapadékszegény, csattanósgzegény, cselekményszegény, elméletsgzegények, érdemsgzegény, eseménysgzegény, eszkösgzegény, eszmeszegény, fantáziaszegény, formaszegények, gyereksgzegény, információsgzegény, invenciósgzegény, kellékszegény, képzelet-szegény, tartalomsgzegény, lélekszegény, mimikaszegény, napfénysgzegény, népességszegény, nyersanyagsgzegény, ón-szegény, örömszegény, sósgzegény, szellemszegény</i>				1	1,25%

4. Az MTSZ 1920 előtti találatai N.INE szegény, szegény N.INE szintagmákra

#3108833, 1814–1815	<i>filozófiai szavakban</i>	<i>szegény</i>	<i>római</i>
#4797228, 1839	<i>hosszú , de tettekben</i>	<i>szegény</i>	<i>pályámon</i>
#5059646, 1841	<i>terhekben gazdag- áldásban</i>	<i>szegény</i>	<i>jövendőre ?</i>
#5971900, 1846	<i>Kinszenvedésben dús , hitben</i>	<i>szegény</i>	<i>Nő nyög</i>
#5971888, 1846	<i>Fényben pazar , boldogságban</i>	<i>szegény</i>	<i>Nászünnepe</i>
#7652505, 1860	<i>Ábrándokban</i>	<i>szegény</i>	
#8628202, 1869	<i>meleg gyógyforrásokban</i>	<i>szegény</i>	<i>honunkban</i>
#8641049, 1869	<i>s zuhatagokban</i>	<i>szegény</i>	<i>házánkban</i>
#9002756, 1872	<i>elnémítsa , a mindenben</i>	<i>szegény</i>	<i>, csak országgyűlésben</i>
#9690465, 1880	<i>phosphorsavas mészen</i>	<i>szegény</i>	
#9806874, 1881	<i>Budapest ügyis</i>	<i>szegény</i>	<i>műemlékekben .</i>
#11179603, 1895	<i>. Én istenem , olyan</i>	<i>szegény</i>	<i>eseményekben</i>
#11710988, 1901	<i>szívben és lélekben</i>	<i>szegény</i>	
#12192376, 1906	<i>Hagyományokban</i>	<i>szegény</i>	<i>városnak</i>
#12884020, 1911	<i>Eseményekben</i>	<i>szegény</i>	

5. A Huszadik Század n.szegény gyakorisági adatai (1900–1920)

lemma	Abszolút gyakoriság	Relatív gyakoriság
<i>vérszegény</i>	26	38,8%
<i>tőkeszegény</i>	24	35,8%
<i>eszmészegény</i>	3	4,5%
<i>emberszegény</i>	2	3,0%
<i>fehérjeszegény</i>	2	3,0%
<i>pénzszegény</i>	2	3,0%
<i>forrásszegény</i>	1	1,5%
<i>gyermekszegény</i>	1	1,5%
<i>hússzegény</i>	1	1,5%
<i>kereskedelemszegény</i>	1	1,5%
<i>kulturszegény</i>	1	1,5%
<i>szellemzegény</i>	1	1,5%
<i>szószegény</i>	1	1,5%
<i>vízszegény</i>	1	1,5%

6. A Huszadik Század 1920 előtti találatai N.INE szegény, szegény N.INE szintagmákra

- általában véve *szegényebbek szántóföldben és gazdagabbak mezőben*
- A görög köztársaságok *tőkében szegények*
- *anyagiakban és szellemiekben szegény* kisparasztságot
- *izommunka is összefér a fehérjében szegényebb* kosztal
- Magyarország *vasércben szegény*
- Magyarország *szénben szegény* ország

- **Vasércben szegény** az ország
- az északnyugati felföld **szénben szegény**
- Magyarországnak **ásványszénben szegény** vidéke nincs
- Tripolisz a világ egyik legszárazabb **vízben legszegényebb** területe
- mert **tőkében szegény** elmaradottabb országokban
- Saját **tőkeerőben szegényen** szervezett hitel nélkül
- a **szénben szegény** ország ipara szükségszerűen rászorul
- De másfelől vámközösség mellett **a tőkében szegényebb** ország
- Még a protoplasmában **javakban szegényebbek**
- amelyet a világ **iparban szegény** országainak földmívelői
- magyar **répa rostosabb és cukorban szegényebb** mint
- módon gazdálkodó **tőkében és tudásban szegény**
- gyengeakaratú **impulzusokban szegény** lénnyé
- hogy **fában szegény**
- hogy **fában szegény**
- **tápanyagokban szegényebb**
- ember **tapasztalatokban szegény**
- birodalom **lakosságban és állatban szegény** keleti részén
- **iparban szegény** és roppant sűrű lakosságú területek
- jelentékeny károkat okoznak s **a csapadékban szegényebb**
- mennyire **szegény konyhasóban**
- akik gyermekekben **gazdagok és vagyonban szegények**